

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในบทนี้เป็นการศึกษาภาคเอกสารเพื่อทบทวนวรรณกรรมและสถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และลักษณะกายภาพของเมืองโบราณเวียงกุมกาม ตลอดจนประวัติความเป็นมาของการจัดการเวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วยหัวข้อดังต่อไปนี้

- 2.1 สถานะภาพความรู้เกี่ยวกับเวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่
 - 2.1.1 ประวัติศาสตร์ของเวียงกุมกาม
 - 2.1.2 ประวัติความเป็นมาของดำเนินการและจัดการเกี่ยวกับเวียงกุมกาม
- 2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้
 - 2.2.1 แนวคิดกับการพัฒนาแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว
 - 2.2.2 แนวคิดการสร้างแหล่งเรียนรู้
 - 2.2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น
- 2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2.3.1 เอกสารและหนังสือ
 - 2.3.2 งานวิจัย
- 2.4 กรอบแนวคิดการศึกษา

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับเวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่

2.1.1 ประวัติศาสตร์ของเวียงกุมกาม

1) เวียงกุมกามระยะก่อนสมัยล้านนา

“ล้านนา” เป็นชื่อเรียกดินแดนบ้านเมืองหรือแคว้นหรือรัฐของคนไท กลุ่มเชื้อสายกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยและเขตใกล้เคียงระหว่างปี พ.ศ. 1839 – 2101 แต่ทว่าในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 1829 – 1839 ก่อนการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ร่วม 10 ปีนั้น พญามังรายได้ประทับอยู่ที่เวียงกุมกาม จึงมีข้อพิจารณาได้ว่าเวียงกุมกามมีฐานะเป็นเมืองหลวงศูนย์กลางราชธานีของรัฐล้านนามาก่อนแล้ว

ล้านนา ปรากฏในหลักฐานและตำนานในระยะประวัติในพื้นที่หลายแห่งอันหมายถึงดินแดนที่มีพื้นที่จำนวนมากจากระบบการปกครองในท้องถิ่น ที่เป็นชุมชนขนาดเล็กแบบพัวนา โดยมีนา เป็นหน่วยการผลิต หลากๆ “พัวนา” (ปันนา) เป็นเมือง หลากๆ เมืองเป็นรัฐหรือแคว้นเปรียบเทียบกับล้านช้าง หรือ ศรีสัตนาคนหุต ในเขตประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าในเขตที่สูงที่มีช้างจำนวนมาก แต่ในระยะหลังมานิยมเรียกกันว่า เป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ไม่ได้มีความหมายถึงหน่วยนับคือ ล้าน เป็นพื้นที่ปกครองขนาดใหญ่จากการรวมเอาหลายๆ พัวนาดังกล่าว การที่จารึกหรือเอกสารบางแห่งเขียนว่า ลานนา ก็เพราะไม่ได้เน้นเรื่องการใช้วรรณยุกต์ไม้โทโดยละไว้ในฐานที่รู้จัก และมีความหมายเป็นเข้าใจกันว่า คือ ล้านนา

ความหมายของรัฐหรือแคว้นในสมัยโบราณ โดยทั่วไปนั้น คือ พื้นที่ที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์ทางการเมือง ระหว่างกันของชุมชน – สังคมมนุษย์แห่งหนึ่งๆ ซึ่งมีอิสระทางด้านการปกครองบริหารภายในกลุ่มตนเอง โดยมีปัจจัยตัวแปรอย่างน้อย 3 ประการ ที่กำหนดความเป็นสังคมเมืองหรือรัฐ (Urbanization) คือ การจัดแบ่งชนชั้นทางสังคม (Social Stratification) มีผลผลิตส่วนเกิน (Surplus) และมีภูมิปัญญาความรู้ด้านเทคนิคศิลปวิทยาการ (Technology)

รัฐล้านนา ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่เขตภาคเหนือตอนบนและบริเวณนอกดินแดนประเทศไทยบางส่วนที่อยู่ใกล้เคียง คือในเขตจังหวัดเชียงราย พะเยา แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน รวม 8 จังหวัด และดินแดนใกล้เคียงในเขตประเทศเมียนมาร์ ประเทศลาว และเมืองเชียงรุ่ง เขตปกครองตนเองสิบสองปันนาในมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ลักษณะพื้นที่ภูมิประเทศของล้านนา ส่วนใหญ่เป็นที่อกเขาสูงชัน แนวทิศเหนือ – ใต้ โดยมีแนวต่อลงมาจากเขตหลังคาโลกในประเทศทิเบต-เนปาล ซึ่งมีเขต

พื้นที่ราบลุ่มอันเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชน บ้านเมืองมีเพียงเล็กน้อย ในระหว่างหุบเขา โดยเฉพาะในแอ่งพื้นที่ลุ่มแม่น้ำใหญ่ คือ แม่น้ำกก สาย อิง และ โขง ในเขตล้านนา ตอนบน และเขตลุ่มแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ในเขตตอนล่างลงมา เขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเหล่านี้เอง ที่เป็นแหล่งของการตั้งถิ่นฐานชุมชนในระดับเมืองหรือแคว้นหรือรัฐ (City State) แล้วตั้งแต่สมัยกึ่งประวัติศาสตร์ (Protohistory) หรือประมาณเมื่อ 1,000 ปี ล่วงมา แต่ได้พบความชัดเจนในหลักฐานด้าน โบราณวัตถุสถานในสมัยประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ 700 กว่าปีล่วงมา (ล้านนา) ปัจจุบันชุมชนบ้านเมืองเขตแคว้นล้านนา ก็ได้กลายเป็นสถานภาพมาเป็นส่วนหนึ่งของ สยาม หรือ ประเทศไทย ตั้งแต่คราวเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในส่วนภูมิภาคให้เป็นแบบ มณฑลเทศาภิบาล สมัยรัชกาลที่ 5 ใน ปี พ.ศ. 2435⁹

ความเป็นล้านนาเป็นที่ยอมรับกันว่าเกิดขึ้นภายหลังจากการผนวกรวมเอา 2 รัฐหรือ แคว้นในเขตภาคเหนือเข้าไว้ด้วยกัน คือ แคว้นหริภุญชรเงินยางในเขตลุ่มแม่น้ำกก สาย อิง และ โขง บริเวณแอ่งที่ราบใหญ่เชียงราย-เชียงแสน กับแคว้นหริภุญไชย เขตลุ่มแม่น้ำปิงและ สาขาบริเวณแอ่ง ที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน โดยมีกษัตริย์แห่งแคว้นหริภุญชรเงินยาง คือ พญามัง รายได้ยกทัพขยายอำนาจขอบเขตลงมายึดครองเมืองหริภุญไชยที่เป็นศูนย์กลางของแคว้นหริ ภุญไชยไว้ได้ในปี พ.ศ. 1824 แล้วได้มาก่อตั้งสถาปนาเวียงกุมกามในปี พ.ศ. 1829 โดยหมาย จะใช้เป็นศูนย์กลางการปกครองของรัฐหรือแคว้นล้านนาสืบไปแต่เนื่องจากสภาพพื้นที่ทางภูมิ ประเทศที่เป็นบริเวณที่ตั้งอยู่ได้แนวโค้ง แม่น้ำปิง ที่มีน้ำหลากท่วมขังในฤดูฝนเสมอๆ ประกอบกับได้พบไชยภูมิแห่งใหม่ในพื้นที่เชิงดอยสุเทพและแม่น้ำปิง จึงมีดำริที่จะสร้างเมือง ศูนย์กลางรัฐล้านนาแห่งใหม่ โดยได้เชิญพญางำเมืองแห่งแคว้นพะเยา และพญารามคำแหง (พญาร่วง) แห่งแคว้นสุโขทัยมาปรึกษากัน จนในที่สุดจึงได้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 1839 โดยได้ย้ายไปประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่พร้อมๆ กับบรรดาขุนนางและทหารรวมถึงไพร่ ฟ้าข้าแผ่นดินส่วนใหญ่ตั้งแต่ระยะเวลานี้เป็นต้นมา โดยที่ไม่ได้ปล่อยให้ เวียงกุมกามนี้ร้างลง เพราะเพียงย้ายไปที่ไปในระยะไม่ไกลมากเพียงข้ามลำน้ำแม่ข่าไปเพียง 4 - 5 กม. เท่านั้น

อีกประการหนึ่ง ชุมกำลังพลของพญามังราย ที่ส่วนใหญ่เป็นเหล่าขุนนาง-นายทหาร ใหญ่น้อย และข้าทาสบริวารที่รวมกันเป็นกำลังทัพจากแคว้นหริภุญชรเงินยาง-เชียงราย ใน ระยะก่อนยกเข้าตีเมืองหริภุญไชยหรือลำพูนนั้น พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองฝาง ได้วางแผนส่ง

⁹ ไกรสิน อุ่นใจจันต์ กรมศิลปากร สัมมนาทางวิชาการจากเวียงกุมกามสู่มหานครเชียงใหม่ สำนักงานศิลปากร ที่ 8 เชียงใหม่ 2552

ขุนนางชื่อ อ้ายฟ้า ออกไปสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในราชสำนัก ซึ่งแต่เดิมพื้นที่ ในบริเวณ เขตเมืองเชียงใหม่และเวียงกุมกาม เป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนพื้นเมืองดั้งเดิม คือ พวกลัวะ และ พวกเมง ตามที่ตำนาน เรื่อง ฤทธิวาสุเทพ ได้กล่าวถึงไว้โดยพิจารณาว่า พวกลัวะ อาศัยอยู่ในเขตเชิงดอยสุเทพ และพวกเมง อาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่ม ซึ่งกลุ่มคนในพื้นที่เขตนี้ ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมอญของแคว้นหริภุญไชยไว้ก่อนหน้าแล้ว โดยเฉพาะการนับถือพุทธศาสนาที่มีหลักฐานจากวัดหลายๆ แห่ง เช่นวันสันถู่ (ร้าง) บนยอดดอยสุเทพ ซึ่งจากการขุดแต่ง ได้พบหลักฐานพระพุทธรูปและพระพิมพ์ รวมถึงรูปแบบภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย อีกทั้งร่องรอยหลักฐานของวัดร้างในเขตระหว่างทางขึ้นดอยสุเทพ และในเขตเวียงเจ็ดลินอีกกลุ่มหนึ่งเช่นเดียวกับวัดต่างๆ ในเขตเวียงกุมกาม ที่ได้พบหลักฐานจารึกอักษรและภาษามอญ อันเป็นกลุ่มชนชั้นปกครอง ภาชนะดินเผา รูปแบบเฉพาะของแคว้นหริภุญไชย และวัดในพื้นที่ที่พบหลักฐานพระพิมพ์แบบหริภุญไชย ซึ่งกรณีวัดในพุทธศาสนาในเขตเวียงกุมกามนี้ พบว่าหลายแห่งมีการก่อสร้างทับซ้อนกันหลายสมัย โดยมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนล้านนา แต่ส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นการก่อสร้าง หรือซ่อมบูรณะเพิ่มเติมกันเรื่อยมาในสมัยล้านนา (พ.ศ. 1829 - 2100)

2) การสร้างเวียงกุมกาม

เวียงกุมกามกำเนิดขึ้น โดยพระยามังรายทรงประสงค์จะสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่แทนที่เมืองหริภุญไชยหลังจากที่พญามังรายยึดครองเมืองหริภุญไชยสำเร็จในราว พ.ศ. 1835 ก็แสดงความไม่พอใจที่จะใช้เมืองหริภุญไชยเป็นเมืองหลวงอีกต่อไป ถึงแม้ว่าหริภุญไชยจะเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การค้า ศาสนา และวัฒนธรรมอย่างช้านาน

สิ่งที่พญามังรายไม่พอใจเมืองหริภุญไชยด้วยเหตุผลที่มีตัวเวียงที่สร้างมา 500 ปี และเวียงมีขนาดเล็กและคับแคบไม่สามารถขยายเวียงได้เป็นไปได้อย่างเต็มที่ไปด้วยวัดและสิ่งก่อสร้างต่างๆ เพื่อความเหมาะสมกับรัฐที่อาณาเขตกว้างขวางขึ้น พญามังรายจึงหาสถานที่สร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่โดยเมืองหริภุญไชยมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนาขณะที่เมืองหลวงแห่งใหม่จะเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการเมือง

พญามังรายจะเลือกสร้างในเขตแอ่งที่ราบเชียงใหม่ – ลำพูน โดยไม่กลับไปสร้างเมืองหลวงในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกกซึ่ง ทั้งนี้คงเพราะเขตแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน มีทำเลที่ตั้งเหมาะสมต่อการเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา มากกว่าที่ราบลุ่ม แม่น้ำกก กล่าวคือ เขตแอ่ง ที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน เป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีที่ราบติดต่อกัน ไปเป็นผืนใหญ่ที่สุด

ในภาคเหนือ จะสามารถปลูกข้าวได้อย่างกว้างขวางและยังสามารถทำการค้ากับเมืองทางตอนใต้ได้อย่างสะดวก

ตำแหน่งที่ตั้งเมืองหลวงก็จะอยู่เหนือเมืองหริภุญไชยขึ้นมา ซึ่งสะท้อนความคิดของพญามังรายที่จะไม่ขยายอำนาจลงทางใต้อีกต่อไป และทรงพอใจเขตแ่งที่ราบเชิงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะตรงบริเวณเหนือเมืองหริภุญไชย

เวียงกุมกามสร้างขึ้นจากชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ปิงห่าง) โดยสภาพเดิมของชุมชนนั้นเป็นชุมชนโบราณสืบไปถึงสมัยหริภุญไชยประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 พญามังรายทรงสร้างเวียงกุมกามในสภาวะแวดล้อมของ วัฒนธรรมหริภุญไชย และอิทธิพลความคิดและวัฒนธรรมหริภุญไชยมีต่อพระองค์อย่างมา

การเลือกทำเลที่ตั้งเวียงกุมกามของพญามังรายคงได้รับอิทธิพลหริภุญไชย ที่มักจะสร้างเมืองศิริมน้ำ โดยเฉพาะในเขตที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมถึง ลักษณะเช่น เวียงหริภุญไชยอยู่ริมน้ำปิงเวียงเกาะ และเวียงมโน ก็อยู่ริมน้ำเช่นกัน ส่วนลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งเวียงของชาวไทยในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกก จะเลือกตั้งเวียง ณ บริเวณเชิงคอยหรือที่สูง พญามังรายเองในสมัยที่ปกครองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ก็ทรงเลือกสถานที่สร้างเวียงบนที่สูง ดังเช่น พญามังรายเลือกสร้างเวียงเชิงทราย บนคอยจอมทองซึ่งเป็นเขาสูงเล็ก

เวียงพร้าวก็เป็นเวียงที่พญามังรายสร้างบนเนินเขาเช่นกัน เป็นไปได้ว่าทำเลของชาวไทยยวนนิยมสร้างที่เชิงคอยหรือที่สูง การเลือกทำเลที่ตั้งเวียงกุมกามซึ่งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ปิงห่าง) เป็นที่ต่ำน้ำท่วมถึงจึง ไม่ใช่ลักษณะการเลือกที่ตั้งเวียงตามแนวทางที่ชาวไทยยวนเคย เป็นลักษณะ ที่พญามังรายรับอิทธิพลของหริภุญไชย เนื่องจากที่ตั้งของเวียงมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะที่ตั้งเวียงที่มีฐานะเป็นเมืองหลวง ก็คงมีการพิจารณาถึงความเหมาะสมแล้ว ก็ไปได้ว่าเมื่อแรกสร้างเวียงกุมกามยังไม่ทราบว่าเป็นที่ลุ่มต่ำมากจนเกิดเป็นปัญหาในภายหลังหากยกเว้นประเด็นจุดอ่อน ด้านสภาพพื้นที่ต่ำแล้ว นับว่า เวียงกุมกามตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมดังนี้¹⁰

ประการแรก ในด้านการคมนาคม สามารถใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางติดต่อกับเมืองต่างๆ ได้ ทั้งเมืองที่อยู่ทางตอนเหนือและเมืองที่อยู่ทางใต้ เวียงกุมกามมีโอกาสพัฒนาให้เป็น

¹⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนาเวียงกุมกาม โรงพิมพ์เมือง เชียงใหม่ 2537) หน้า 36

ศูนย์กลางการค้าแลกเปลี่ยนได้ ซึ่งตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวว่า มีเรือค้าขายซึ่งมาจากที่ต่างๆ เข้ามาขายที่กาดกุมกาม (ตลาดกุมกาม) เป็นจำนวนมาก จนทำให้มีเรือชนกันล่มทุกวัน¹¹ ซึ่งแสดงว่าเวียงกุมกามเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในขณะนั้น

สภาพกำเนิดเวียงกุมกามจึงเกิดขึ้นในตำแหน่งที่สะดวกต่อการคมนาคม ก่อนสร้างเวียงกุมกามชุมชนแห่งนี้เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมน้ำมาก่อน ลักษณะเช่นนี้สามารถพัฒนาให้ขยายตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ได้ในเวลาต่อมา การคมนาคมที่สะดวกคงเป็นปัจจัยที่สำคัญของการสร้างเวียงกุมกาม

ประการที่สอง ด้านการเป็นแหล่งเกษตรกรรม เวียงกุมกามตั้งอยู่ระหว่างกลางของที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์และกว้างขวาง สามารถพัฒนาเกษตรกรรมรอบๆ ตัวเมืองขึ้นได้ดีและบริเวณนี้มีแม่น้ำปิงไหลผ่าน และยังมีสาขาของแม่น้ำปิงอีกหลายสายที่ไหลผ่านในลักษณะแม่น้ำประสานสาย การมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติจำนวนมากทำให้การปลูกข้าวได้ผลดี บริเวณเวียงกุมกามและใกล้เคียง คงไม่มีปัญหาขาดแคลนน้ำ ทำให้เข้าใจว่าเขตเวียงกุมกามหรือเขตอำเภอสารภิก น่าจะเป็นแหล่งที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์มาช้านานและความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในเขตเวียงกุมกามได้พัฒนาระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำไปใช้ในการเพาะปลูก เวียงกุมกามอำเภอสารภิกจึงมีฐานะเป็นศูนย์กลางเกษตรกรรม ที่สำคัญมาช้านานและเป็นแหล่งเกษตรกรรมของจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน

ประการที่สาม เวียงกุมกามตั้งอยู่ค่อนข้างกลางอาณาจักรล้านนา จึงเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมกับการเป็นศูนย์กลางของการควบคุมหัวเมืองต่างๆ จากลักษณะทางกายภาพได้แบ่งดินแดนของล้านนาเป็น 2 เขต คือ เขตทางตอนบนในที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ซึ่งรวมตัวเป็นแคว้นโยน มีเชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญ กับเขตทางตอนล่าง ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน ซึ่งเป็นเขตแคว้นหริภุญไชยเดิม ทั้งสองเขตถูกคั่นด้วยทิวเขาผีปันน้ำตะวันตก นับเป็นปัญหาของการรวมตัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เวียงกุมกามก็เหมาะสมเพราะอยู่ในเขตที่อุดมสมบูรณ์และยังสามารถควบคุมเมืองลำพูน และเมืองลำปางซึ่งปราบปรามมาได้เป็นอย่างดี¹²

¹¹ ทน ดนมัน ปวีรบรรต ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี พระนคร หน้า 21

¹² นำพลชัย กิจรักษ์กุล ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ กรุงเทพฯ 2528 หน้า 55, 83

3) เวียงกุมกามในสมัยพญามังราย

เวียงกุมกามมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในรัชสมัยพญามังราย สามารถแบ่งตามเหตุการณ์ ได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้

3.1) สมัยรุ่งเรืองของเวียงกุมกาม : เวียงกุมกามในฐานะเมืองหลวง

พญามังรายประทับที่เวียงกุมกามประมาณ พ.ศ. 1837 จนถึง พ.ศ. 1839 นับได้ว่าเป็น “สมัยรุ่งเรืองของเวียงกุมกาม” มีฐานะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและศูนย์กลางทางการค้า

ศูนย์กลางทางการเมือง ทรงสร้างเวียงกุมกามโดยยกฐานะจากชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งขึ้นเป็นเมืองหลวงสาเหตุสำคัญที่เลือกบริเวณหมู่บ้านแห่งนั้นก็เพราะการมีทำเลที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ปิงห่าง) ซึ่งมีศักยภาพที่สามารถสร้างเป็นเมืองขนาดใหญ่ได้ ทรงสร้างสิ่งต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมือง ได้แก่ เวียง โดยเริ่มจากการขุดคูและก่อกำแพงเวียง และ สร้างที่ประทับ “เรือนหลวง” ภายในกำแพงเวียง

เวียงกุมกามในฐานะที่เป็นเมือง ย่อมมีหมู่บ้านขึ้นสังกัดในสมัยพญามังรายดังตำนานมูลศาสนา กล่าวว่า “..ถัดนั้นพระขามังรายออกมาตั้งอยู่ที่กุมกาม แปลงบ้านอยู่ 3 แห่ง แห่ง 1 ชื่อว่า บ้านกลาง แห่ง 1 ว่า บ้านลุ่ม แห่ง 1 ชื่อ ว่า บ้านแหม นั้น ก็อยู่เสวยสมบัติในที่นั้น...” นอกจาก 3 หมู่บ้านที่ขึ้นกับเวียงกุมกามดังกล่าวแล้วเข้าใจว่าสมัยต่อมาจะมีหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น แต่ยังไม่มีการใช้หน่วยการปกครองที่เรียกว่า “พันนา” ดังนั้น หน่วยการปกครองในเวียงกุมกามมี 2 ระดับ คือ เมือง และบ้าน (หมู่บ้าน)

ศูนย์กลางทางการค้า เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของสังคมเมือง คือ ความจำเป็นต้องมีศูนย์กลางทางการค้า ตลาดจึงมักสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างเวียงพญามังราย ทรงสร้างตลาดกุมกามริมแม่น้ำปิง เพื่อให้เวียงกุมกามมีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้า โดยตำแหน่งที่ตั้งของตลาดกุมกามสันนิษฐานว่าจะอยู่ริมน้ำปิง ด้านตะวันออกของเวียงกุมกาม โดยตั้งอยู่นอกเวียง ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า

“เจ้ามังรายรำเปิงว่าไพร่กูนี้ยังสุขทุกข์ เป็นอย่างไรใครรู้จึงแต่งตัวปลอม ถือก๊ีบตองตึง นุ่งผ้าฝืนคำร้อยคำ ภายในนุ่งผ้าไทยภายนอก ไปเข้ากาดกุมกามนั่งอยู่แม่ปิงอว่ายหน้าเมื่อ วันออก (หันหน้าไปทางทิศตะวันออก) เล็งดูคนทั้งหลายเข้ากาด แล้วลงอาบน้ำแม่ปิง....”

ตลาดกุมกามยังเป็นชุมชนใหญ่สืบต่อมา แม้ว่าเจ้าพญามังรายจะย้ายมาสร้างเมือง เชียงใหม่แล้วก็ตาม มีหลักฐานกล่าวถึงการเข้าไปซื้อสินค้าในตลาดกุมกาม ตลาดกุมกาม จึงเป็นศูนย์กลางการค้าริมฝั่งแม่น้ำปิงสืบมา จนกระทั่งสิ้นสมัยราชวงศ์มังรายเพราะ หลังจากนั้นไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับตลาดกุมกามอีกเลยเป็นไปได้ว่าตลาดกุมกาม สลายตัวลงพร้อมๆ กับการล่มสลายของเวียงกุมกามเมื่อแม่น้ำปิงเปลี่ยนแปลงเส้นทาง นอกจากตลาดกุมกามจะเป็นศูนย์กลางการค้า สำคัญแล้ว จากกุมกามไปลำพูนจะมี ตลาดใหญ่อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งชื่อว่า “ตลาดต้นไทร”

ตลาดต้นไทรเป็นตลาดใหญ่และอยู่บนเส้นทางเดียวกับตลาดกุมกาม จากตลาด ต้นไทรก็มีเส้นทางเข้าสู่เวียงลำพูน ที่เวียงลำพูนมีตลาดอยู่ในเวียง ตลาดในเวียงลำพูนมี การค้าตลอดวัน ดังนั้น ตลาดกุมกาม ตลาดต้นไทร และตลาดลำพูนอยู่บนเส้นทางการค้า สายสำคัญ คือ เชียงใหม่ – กุมกาม – ลำพูน การตั้งอยู่บนเส้นทางสายสำคัญทำให้ตลาดกุม กามเป็นชุมชนใหญ่สืบต่อมา บนเส้นทางการค้าสายนี้จะใช้แม่น้ำปิง (ปิงห่าง) บาง ตอนเลียบบแม่น้ำปิง เข้าใจว่าฤดูแล้งน้ำปิงแห้ง เรือติด ต้องใช้ทางเกวียน¹³

3.2) การย้ายเมืองหลวงจากเวียงกุมกามมาเป็นเชียงใหม่

สาเหตุของการย้ายจากเวียงกุมกามมาสร้างเชียงใหม่ : เพราะเชียงใหม่มีที่ตั้ง เหมาะสมกว่าเวียงกุมกาม เชียงใหม่ยังมีตัวเวียงเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่ระหว่างเชิงคดอยสุ เทพและแม่น้ำปิง มีที่ตั้งเป็นที่ลาดเทจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ลักษณะชัยภูมิการ ตั้งเวียงเชียงใหม่ ตรงกับจารีตเดิมของชาวไทยวนที่ชอบตั้งเวียงกุมกาม ณ เชิงเขา ซึ่งจะ ไม่สูงมาก แต่ก็ไม่ลุ่มน้ำต่ำเกินไป โดยถือหลักว่า ให้ภูเขาอยู่ทางทิศตะวันตกของเวียง คือหันหลังให้เขา หันหน้าเข้าน้ำลักษณะเช่นนี้ จะทำให้สายน้ำจากคดอยสุเทพไหลลงมา หล่อเลี้ยงตัวเมืองเชียงใหม่ตลอดเวลา โดยเฉพาะน้ำแม่ข่า ซึ่งเป็น น้ำสายสำคัญจุไหล จากห้วยข้างเคียงไปโอบล้อมตัวเมืองเชียงใหม่ไว้ น้ำแม่ข่าจึงเป็นทั้งแหล่งน้ำ และทำ หน้าที่เป็นปราการของเชียงใหม่ด้วย หลังจากสร้างเวียงกุมกามแล้ว ประมาณ 2 - 3 ปี ก็ เริ่มเห็นข้อบกพร่องของเวียงกุมกาม จึงย้ายมาสร้างที่แห่งใหม่และการย้ายมาสร้าง เชียงใหม่ มิใช่สาเหตุ เพราะ เวียงกุมกามถูกน้ำท่วมใหญ่ แล้วจึงย้ายมาสร้างเชียงใหม่

¹³ ประเสริฐ ณ นคร โคลงนิราศทริภุญชัย พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 2516

ในทางธรณีศึกษา ได้ชี้ไว้ว่า เวียงกุมกามถูกน้ำท่วมเพียงครั้งเดียว เมืองก็ล่มสลาย ในสมัยพม่าปกครอง

การย้ายจากเวียงกุมกามแล้วมาสร้างเวียงเชียงใหม่ นั้น เป็นการย้ายที่ห่างจากพื้นที่เดิมเพียงแค่ 5 กิโลเมตร เท่ากับเป็นเพียงการขยับขึ้นมาอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมกว่า แสดงให้เห็นว่าสภาวะแวดล้อมในแอ่งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน ที่มีเขตความเหมาะสมในการเป็นศูนย์กลาง ของรัฐล้านนา

ในรัชสมัยพญามังราย พระองค์ทรงย้ายที่ประทับซึ่งมีฐานะเป็นเมืองหลวงอยู่เสมอซึ่งแต่ละเมืองอัน ได้แก่ เชียงราย ผาง เวียงกุมกาม เป็นเพียงที่อยู่ของกษัตริย์ที่สร้างอย่างง่ายๆ โดยขุดคูน้ำ ก่อคันดินล้อมรอบเพื่อป้องกัน ตนเองเท่านั้น การย้ายเมืองหลวงเสมอจนเป็นลักษณะเมืองหลวงชั่วคราวนั้นเป็นแนวคิดที่แสดงว่าเมืองหลวงมิใช่สถาบันทางการเมืองที่มีความสำคัญต่อรัฐเพียงแต่เป็นที่อยู่ของกษัตริย์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้มักจะพบในสังคมชนเผ่าซึ่งยังไม่พัฒนาเป็นรัฐใหม่

ในการย้ายเมืองหลวงอยู่เสมอ ในช่วงต้นรัชสมัยพญามังราย ได้สอดคล้องกับการเมืองของรัฐต่างๆ ในบริเวณนี้ที่กำลังประสบภัยอันตรายจากมองโกล ด้วยเหตุที่มองโกลขยายอำนาจบริเวณตอนเหนือของรัฐไทยพญามังรายจำเป็นต้องขยายอำนาจลงสู่ทางใต้ เมืองหลวงที่ประทับจึงได้มีขนาดเล็ก จนกระทั่งใน พ.ศ. 1839 ภัยอันตรายจากมองโกลเกือบหมดสิ้นแล้ว จึงสร้างเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลวงขนาดใหญ่ และเป็นเมืองหลวงถาวร

พญามังรายยึดครองหริภุญไชยแล้ว จึงเริ่มก่อรูปเป็นอาณาจักรล้านนา ความเปลี่ยนแปลงของรัฐล้านนาในช่วงหลังจากยึดครองแคว้นหริภุญไชยมีมากมาย เช่น

3.2.1) อาณาเขตและประชากรที่เพิ่มมากขึ้นเป็นผลจากการรวมแคว้นโยน และแคว้นหริภุญไชยเข้าด้วยกัน

3.2.2) การผสมผสานของวัฒนธรรมของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ เกิดเป็นวัฒนธรรมล้านนาร่วมกัน และการสลายตัวของชนเผ่าเป็นชนชาติเดียวกัน

3.2.3) การรับอิทธิพลจากหริภุญไชยซึ่งมีวัฒนธรรม และความเจริญด้านต่างๆ มาช้านาน

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ก่อให้เกิดแนวคิดที่จะมีเมืองหลวงถาวร เพราะเมืองหริภุญไชยเป็นเมืองหลวงสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี ทำให้แนวคิดการสร้าง

เมืองของพญามังรายแสดงออกมาอย่างชัดเจนในการสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเข้าใจว่าพญามังรายต้องการสถาปนาให้เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงถาวรของอาณาจักรล้านนา จึงตั้งใจสร้างให้เป็นเมืองขนาดใหญ่ และมีการวางแผนสร้างเมืองเชียงใหม่อย่างดี ผลที่ได้คือเชียงใหม่มีผังเมืองที่ดีเยี่ยมและตำแหน่งที่ตั้งก็มีความเหมาะสมกับการเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร

พญามังรายได้สร้างสิทธิธรรมให้เมืองเชียงใหม่ โดยพระองค์ไม่ย้ายเมืองหลวงไปที่ไหนอีกเลย พระองค์ประทับที่เชียงใหม่จนสวรรคต เพราะพระองค์นั้นมั่นใจว่าเมืองเชียงใหม่ อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมกับการเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา และยังย้ำว่าที่ตั้งเวียงเชียงใหม่มีมลคลถึง 7 ประการ

การประกาศให้รัฐไทยอื่นๆ ทราบถึงฐานอันยิ่งใหญ่ของเมืองหลวงแห่งใหม่ พญามังราย ได้เชิญ พญาเจ้าเมือง และพ่อขุนรามคำแหงมาร่วมกันพิจารณาสร้างเมืองเชียงใหม่ การสร้างเมืองเชียงใหม่ถือเป็นความสำคัญของพญามังรายที่เลือกสร้างบริเวณนี้เป็นเมืองหลวงเพราะเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางสำคัญของล้านนาตลอดมา แม้ว่าอาณาจักรล้านนาจะสลายตัวไปในช่วงที่พม่าปกครองแต่หลังจากที่บ้านเมืองได้รับการฟื้นฟูในสมัยตระกูลเจ้าเจ็ดตน พระเจ้ากาวิละยังคงเลือกเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของล้านนาเชียงใหม่จึงเป็นเมืองสำคัญสืบมาจนถึงปัจจุบัน แนวคิดการมีเมืองหลวงถาวรคงเป็นสิ่งใหม่ในช่วงเวลานั้นเพราะกษัตริย์ล้านนาองค์ต่อมา อีก 3 รัชกาล (พ.ศ. 1854-1879) ไม่ประทับที่เชียงใหม่แต่กลับไปประทับที่เชียงใหม่และเชียงใหม่ แต่ไม่นานนักเพราะ เชียงใหม่ได้รับการยอมรับในฐานะศูนย์กลางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม

3.4 เวียงกุมกามในสมัยราชวงศ์มังราย

หลังจากรัชสมัย พญามังราย พ.ศ. 1854 - 2101 พญามังรายทรงย้ายเมืองหลวงจากเวียงกุมกามมาสร้างเมืองเชียงใหม่ แต่ในสมัยนั้นเวียงกุมกามก็ยังไม่ได้สิ้นสลายลง ยังเป็นชุมชนสืบต่อมาอีกสองร้อยกว่าปี เวียงกุมกามมีฐานะเป็นเวียงบริวารของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเกิดจากเวียงกุมกามที่ตั้งอยู่ใกล้เชียงใหม่จึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน มีกิจกรรมร่วมกัน จึงมีการกล่าวขานถึง เวียงกุมกามและเชียงใหม่ควบคู่กันไป

ในสมัยพญาติโลกราช มีหลักฐานชัดเจนว่าเวียงกุมกามมีฐานะเป็นพันทกุมกาม ขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ โดยพญาติโลกราชได้แต่งตั้งขุนนางปกครองพันทกุมกาม ภายใต้

ฐานะเป็นเวียงบริวาร เวียงกุมกามได้ใช้เป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่งของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายและพระญาติวงศ์ ทั้งนี้เพราะ เวียงกุมกามเป็นศูนย์กลางเก่าที่อยู่ใกล้กับเชียงใหม่ ประกอบกับเวียงกุมกามเป็นเมืองเล็กที่สงบกว่าเชียงใหม่กษัตริย์ราชวงศ์มังรายจึงมีความผูกพันกับเวียงกุมกาม มีการเสด็จไปมาระหว่างเวียงกุมกามกับเชียงใหม่เสมอ

เวียงกุมกามเป็นด่านป้องกันการศึก เนื่องจาก ใกล้เมืองเชียงใหม่จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นหน้าด่านที่ป้องกันข้าศึกที่จะเข้าตีเวียงเชียงใหม่ ข้าศึกที่มาจากทางใต้จะเข้าตีหรือถูกไชย เวียงกุมกามและเวียงเชียงใหม่ ซึ่งอยู่บนเส้นทางเดียวกัน จากความสำคัญในฐานะเป็นด่านป้องกันภัย เป็นเหตุให้กษัตริย์ราชวงศ์มังรายพยายามควบคุมเวียงกุมกามไว้ในอำนาจ กษัตริย์จึงเป็นผู้ปกครองโดยตรง การที่กษัตริย์สร้างที่ประทับไว้ในเวียงกุมกาม เพราะเพื่อความสะดวกในการควบคุมนั่นเอง

หลังจากเวียงเชียงใหม่ได้ขึ้นเป็นเมืองหลวงแทนเวียงกุมกามแล้ว เวียงกุมกาม ยังมีสภาพเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร สาเหตุที่ทำให้เวียงกุมกามยังคงมีสภาพเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร และมีความสืบเนื่อง เพราะพื้นที่บริเวณเวียงกุมกามมีที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมสายสำคัญคือ เชียงใหม่-กุมกาม-ลำพูน การคมนาคมบนเส้นทางสายนี้จะใช้แม่น้ำปิง (ปิงห่าง) บนเส้นทางนี้จึงมีทั้งพ่อค้า และผู้คนเดินทางผ่านไป - มาอยู่เสมอ เป็นผลให้ตลาดกุมกามเป็นที่ชุมนุมค้าขายและเป็นทางผ่านของกองคาราวานสินค้า เวียงกุมกามเจริญรุ่งเรืองได้เพราะ แม่น้ำปิง (ปิงห่าง) แต่เมื่อแม่น้ำปิงเปลี่ยนเส้นทาง โดยไหลไปทางด้าน ตะวันตก ใกล้จากตัวเวียงกุมกาม เวียงกุมกามจึงลดความสำคัญลงอย่างมาก

4. เวียงกุมกามล่มสลาย

เวียงกุมกามได้มีความรุ่งเรืองสืบต่อมาจนกระทั่งสิ้นสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839 - 2101) เวียงกุมกามได้เป็นเส้นทางคมนาคมสายสำคัญ เพราะแม่น้ำปิงจะไหลผ่านเวียงเชียงใหม่ เวียงกุมกาม และ เวียงลำพูน และไหลไปสู่เมืองตอนใต้ เมืองที่แม่น้ำปิงไหลผ่านสามารถติดต่อ สื่อสารกันได้อย่างสะดวก เวียงกุมกามตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมและเป็นเส้นทางผ่านของสินค้า เวียงกุมกามจึงมีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้า

แม่น้ำปิง (ปิงห่าง) ที่เปรียบเสมือนเส้นชีวิตหลักของเวียงกุมกามที่ส่งผลให้เวียงกุมกามกำเนิดและเกิดการเจริญรุ่งเรือง ในที่สุดแม่น้ำปิงก็ท่วมทันทำลายเวียงกุมกาม น้ำท่วมที่เวียงกุมกามครั้งใหญ่ ทำให้แม่น้ำปิงเปลี่ยนเส้นทางจากเดิมซึ่งเคยไหลในแนวปิงห่าง คือ ไหลไป

ทางด้านตะวันออกของเวียงกุมกามหลังจากน้ำท่วมแม่น้ำปิงเปลี่ยนมาไหลทางด้านตะวันตกของเวียงกุมกามซึ่งกลายเป็นแนวของแม่น้ำปิงในปัจจุบัน

จากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์เริ่มลดน้อยลงตั้งแต่ปลายสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2038 – 2068) หลักฐานได้กล่าวถึงพญาแก้วเสด็จเวียงกุมกาม พ.ศ. 2062 หลังจากสิ้นสมัยพญาแก้ว บ้านเมืองก็อ่อนแอจัดเป็นสมัยอาณาจักรล้านนาเสื่อม (พ.ศ. 2068 - 2101) ระยะเวลาที่ชัดเจนว่าแม่น้ำปิงได้เปลี่ยนมาไหลในร่องปัจจุบันก็คือ ใน พ.ศ.2317 กองทัพไทยของพระเจ้าตากสินยกทัพมาช่วยกองทัพฝ่ายล้านนา เพื่อร่วมกันขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ได้ยกทัพมาตามลำน้ำปิงปัจจุบัน

น้ำท่วมครั้งใหญ่นี้ทำให้บ้านเมืองระต๋าระสาย เวียงกุมกามจึงถูกปล่อยให้จมอยู่ใต้ตะกอนที่น้ำพัดพามาโดยไม่ได้แก้ไข นับแต่น้ำท่วมเวียงกุมกามก็ถูกทิ้งให้เป็นเวียงร้างไปเลยจนเวียงกุมกามได้กลายสภาพเป็น “เมืองใต้ดิน” เวียงกุมกามได้กลายเป็นเมืองร้างนับตั้งแต่ น้ำท่วมทำลาย ให้จมไปแล้ว และคงถูกทิ้งร้างต่อไป เช่นเดียวกับเมืองเชียงใหม่ที่ถูกปล่อยให้ร้างไประหว่าง พ.ศ. 2319 - 2339 สถานการณ์ในขณะนั้น แม้ว่าพระยาจำบ้านจะสามารถชิงเมืองเชียงใหม่จากพม่าได้ แต่ผู้คนก็มีน้อยไม่สามารถรักษาเมืองต่อไปได้ พระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงได้ทิ้งเมืองเชียงใหม่ให้เป็นเมืองร้าง เวียงกุมกามก็ถูกปล่อยให้ร้างไป เช่นเดียวกันผลของการเป็นเวียงร้างสืบต่อกันมานาน ทำให้ชื่อเสียงของเวียงกุมกาม เรื่องราวของเวียงกุมกามหายไปจากหน้าของประวัติศาสตร์ คนรุ่นหลังไม่รู้จักเวียงกุมกาม¹⁴

5. ชุมชนท่าวังตาล

ก่อนที่แม่น้ำปิงจะเปลี่ยนร่องมาไหลในเส้นทางปัจจุบัน ชุมชนท่าวังตาลตั้งอยู่นอก เวียงกุมกามด้านตะวันตกชุมชนท่าวังตาลคงมีขนาดใหญ่พอสมควร เนื่องจาก มีที่ตั้งติดกับตัวเวียงกุมกาม แต่ก็ยังไม่มีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะ ไม่เป็นทางผ่านของแม่น้ำ ความสำคัญของชุมชนท่าวังตาลจะเพิ่มมากขึ้น หลังจากที่แม่น้ำปิงไหลในแนวทางปัจจุบัน ซึ่งไหลผ่านท่าวังตาล

“ท่าวังตาล” เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นมาใหม่หลังจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนร่องน้ำไหล มาทางด้านท่าวังตาลนี้แล้ว ที่มาของคำว่า “ท่า” คือ ทำน้ำสำหรับขึ้นลง หรือไว้ใช้จอดเรือ ส่วนคำว่า “วัง” คือ

¹⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา เวียงกุมกาม โรงพิมพ์เมือง เชียงใหม่ 2537
หน้า 69

ห้วงน้ำลึก รวมความแล้วเชื่อว่า ทำวังตาลแสดงถึงความสำคัญของการเป็นท่าน้ำลึก บริเวณท่า
วังตาลได้รับการฟื้นตัวให้เป็นชุมชนนับตั้งแต่สมัยเจ้ากาวิละ (พ.ศ. 2325 - 2356) ชุมชนท่าวัง
ตาลได้ขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เนื่องจาก เป็นเส้นทางผ่านระหว่างเมืองเชียงใหม่ และเมือง
ที่อยู่ตอนใต้ ท่าวังตาลเป็นท่าน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะ ท่าวังตาลเป็นท่าเรือ น้ำลึก ทำให้เรือ
ขนาดใหญ่ที่เดินทางไปกรุงเทพฯ ไม่ติด ท่าวังตาลได้กลายเป็นเมืองท่าน้ำสืบมาจนกระทั่งการ
คมนาคมทางน้ำหมดความสำคัญลงไป เมื่อรถไฟมาถึงเชียงใหม่ พ.ศ. 2464

ชุมชนท่าวังตาลได้เจริญเติบโตจากการเป็นเมืองท่าน้ำและเป็นเส้นทางคมนาคมจึงได้
เกิดการขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานด้านตะวันออก บ้านเรือนตามแนวของน้ำปิงห่าง การขยายตัวของ
ชุมชนในเขตนี้ ทำให้วัดต่างๆ ตามเส้นทางปิงห่างที่เคยร้างไปได้ รับการบูรณะ ไม่ให้มีสภาพ
เป็นวัดร้าง วัดที่ฟื้นฟู ดังเช่น วัดศรีบุญเรือง วัดเสาหิน วัดกองทราย

การตั้งถิ่นฐาน ไปตามแนวปิงห่าง ทำให้เกิดเส้นทางบกเลียบแนวปิงห่าง เส้นทางนี้เป็น
เส้นทางบกเลียบแนวปิงห่าง จึงเป็นเส้นทางสำคัญทางการติดต่อระหว่างเชียงใหม่และลำพูนจน
ในที่สุดกลายเป็นถนนที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มีหลักฐานถึงการเริ่มสร้างใน สมัยพระยาทรงสุรเดช
(อิน บุน นาค) เป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียง (พ.ศ. 2436 - 2442) ซึ่งทำใน พ.ศ. 2438 “
จะทำถนนระหว่างเมืองเชียงใหม่ ลำพูนให้เกวียนเดินได้ด้วย...” ถนนสายนี้เริ่มต้นที่เชิงสะพาน
นวรรัฐตรงไป หนองหอย และเริ่มเลียบแนวปิงห่างที่วัดกู่ขาว โดยถนนสายนี้ สร้างบนผนังดิน
ธรรมชาติของปิงห่าง

ถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน เป็นเส้นทางการค้าขายสำคัญมีผู้คนใช้มาก ถนนสายนี้ จึง
ได้รับการซ่อมแซมตลอดมา เช่น พ.ศ. 2443 พ.ศ. 2448 และในปี พ.ศ. 2454 ทางราชการนำดิน
ยางมาให้ประชาชนช่วยกันปลูกสองข้างทาง ดันยางที่ปลูกไว้ในสมัยนั้น ตามแนวถนนสาย
เชียงใหม่-ลำพูนนั้นมีการตั้งบ้านเรือนอย่างหนาแน่น ใน พ.ศ. 2434 ทางราชการจึงได้จัดตั้งให้
เป็นอำเภอ ยางหนึ่ง (หมายถึง ดันยาง โน้มเอน) พ.ศ. 2470 เปลี่ยนชื่อจากอำเภอยางหนึ่ง มาเป็น
อำเภอสารภี ชุมชนท่าวังตาลจึงได้เป็นตำบลที่ขึ้นอยู่กับ อำเภอสารภี มาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนท่าวังตาลเติบโตจากการเป็นเมืองท่าน้ำ ซึ่งเป็นทางผ่านของแม่น้ำปิง ส่วนชุมชน
อำเภอสารภี เป็นเส้นทางการค้าขายที่สำคัญ ด้วยความที่ชุมชนตั้งอยู่ริมถนนสายเชียงใหม่-
ลำพูน ทำให้เวียงกุมกามไม่อยู่บนเส้นทางน้ำและทางบกที่สำคัญอีกต่อไป เวียงกุมกามจึงไม่

สามารถเติบโตเป็นศูนย์กลางความเจริญได้ และปัจจุบันเวียงกุมกามคือ “หมู่บ้านช้างค้ำ” มีฐานะเป็นเพียงหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งในอำเภอสารภี เท่านั้น¹⁵

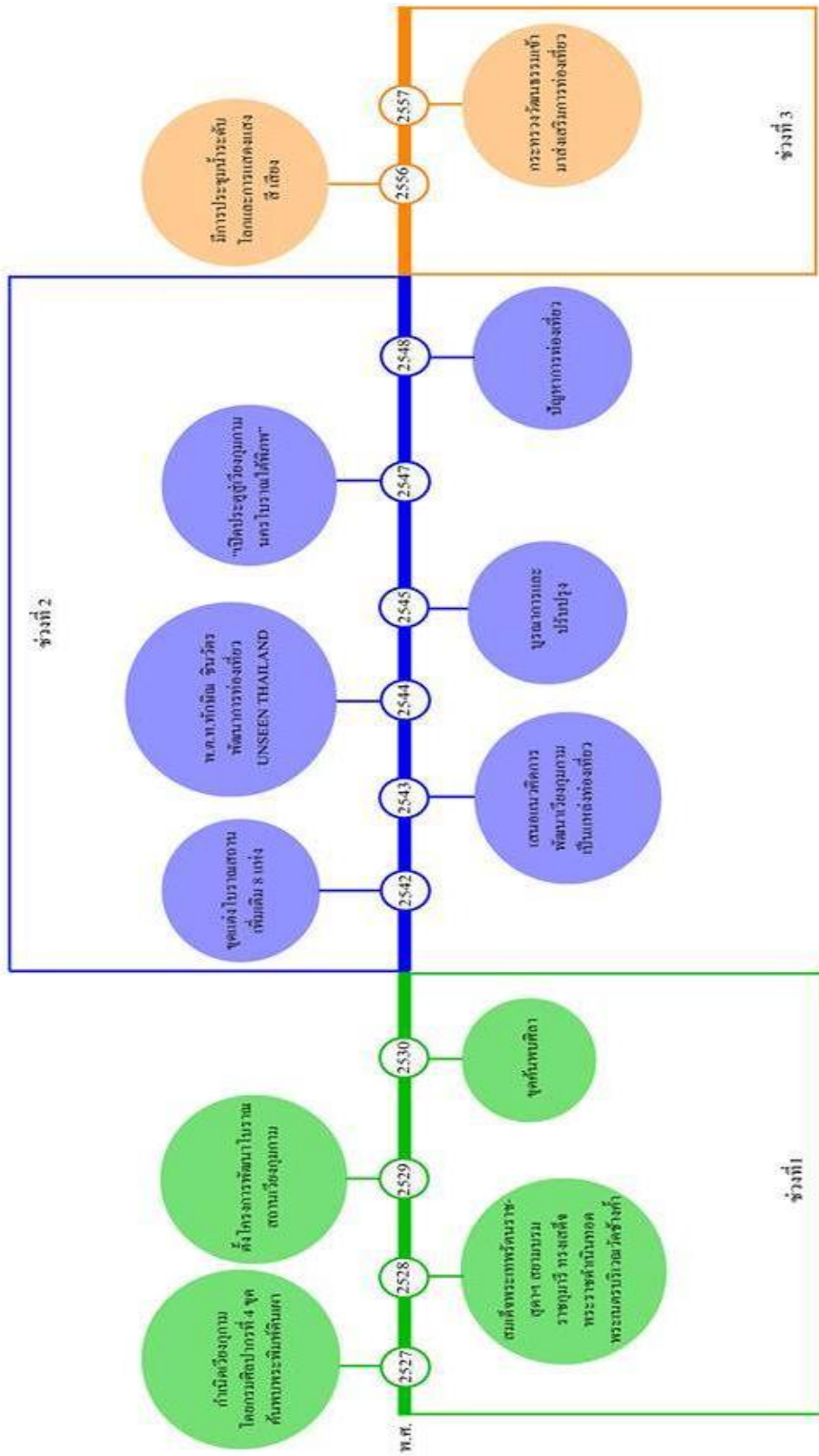
2.1.2 ประวัติความเป็นมาของดำเนินการและจัดการเกี่ยวกับเวียงกุมกาม

ในการดำเนินงานขุดแต่งบูรณะของหน่วยศิลปากรที่ 4 หรือ สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2527 - 2557 ได้มีการแบ่งช่วงเวลาในการขุดค้นพบโบราณสถานเวียงกุมกามและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในเวียงกุมกามดังต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนาเวียงกุมกาม โรงพิมพ์เมือง เชียงใหม่ 2537
หน้า 79

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ภาพที่ 2.1 ระยะเวลากิจกรรมภายในเวียงกุมกาม

1) ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2527 ถึง พ.ศ. 2540

พ.ศ. 2527 กรมศิลปากร โดยมีหัวหน้าศิลปากรที่ 4 (ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ สุรพล คำร้กุล ตำแหน่งในปัจจุบัน) ได้บุกค้นพบพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมากในบริเวณ วัดช้างค้ำ และได้จัดตั้งคณะกรรมการชุดพิเศษเพื่อเข้ามาดูแลซึ่งจัดจัดหน่วยงานท้องถิ่น และได้มอบหมายให้หน่วยศิลปากรที่ 4 เข้าดูแล ซึ่งในช่วงแรกนี้ที่เวียงกุมกามได้เปิดให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายโดยการเปิดตัวในครั้งนี้คือ โบราณสถานขนาดใหญ่ที่เคยฝังอยู่ใต้ดินเป็นเวลาหลายร้อยปีได้ขุดขึ้นมา ซึ่งเห็นสภาพเวียงกุมกามเป็นเมืองใต้ดิน โดยในช่วงเวลานี้ได้มีการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานจำนวน 11 แห่ง ประกอบด้วย วัดกานโถม วัดกู่คำ วัดหัวหนอง วัดกุมกาม วัดธาตุขาว วัดปู่เปี้ย วัดอีค้าง วัดน้อย วัดพระเจ้าองค์คำ วัดไม้ซ่ง และวัด กู่ขาวและมีการขุดค้นพบศิลาจารึกหลักเก่าที่สุดของวัดกานโถม ซึ่งเหลือเป็นเศษ ศิลาจารึก จำนวน 5 ชิ้น ทั้ง 5 ชิ้นนั้น แต่เดิมเป็นศิลาจารึกหลักเดียวกัน การแตกของศิลาจารึกทำให้ส่วนที่แตกหายไปมากจนไม่สามารถนำเศษ 5 ชิ้นมา ประกอบให้เหมือนเดิมได้ จากการศึกษาของ ดร.ฮันส์ เพนซ์ ผู้เชี่ยวชาญการอ่านศิลาจารึกล้านนาศิลาจารึกหลักนี้เป็นของชาวมอญโบราณ เพราะศิลาจารึกหนามาก ซึ่งเป็นลักษณะของจารึกมอญ นอกจากนั้นยังมีอักษรมอญ จารึกอยู่บนจารึกหลักนี้ด้วย¹⁶

พ.ศ. 2528 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร โบราณสถานบริเวณวัดช้างค้ำและเวียงกุมกาม ตรัสรับสั่งให้คณะกรรมการวัดช้างค้ำเวียงกุมกามดำรงเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมล้านนาให้สืบทอดยั่งยืนต่อไป เกิดการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาวัดช้างค้ำเวียงกุมกามโบราณสถาน

พ.ศ. 2529 มีการจัดตั้งโครงการพัฒนาโบราณสถานเวียงกุมกามเพื่อเร่งบูรณะพัฒนาให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ เวียงกุมกามและให้มีการอนุรักษ์เวียงกุมกามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 - 2532

พ.ศ. 2531 ได้มีการขุดค้นพบกลุ่มจารึก 18 ชิ้นที่พบจากการขุดแต่งที่วัดหัวหนองได้มีการกำหนดอายุตามรูปแบบของตัวอักษรว่าน่าจะมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22 ได้พบจารึกล้านนาที่มีข้อความในจารึกบางคำระบุไว้ว่า “โหมณา บำเรอ บมฺมิหํมี ชื่อที่ดิน” ซึ่งไม่ใช่

¹⁶ ฮันส์ เพนซ์ “จารึกวัดกานโถมและความเป็นมาของอักษรไทย” เอกสารประกอบการสัมมนาล้านนาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 28 - 31 มกราคม 2528 (เอกสารเลขที่ 04-0001) หน้า 3

คำภาษาไทยวนโบราณ แต่เข้าใจว่าเป็นภาษาไทยกลางโบราณและคล้ายว่าจะมีคนจากภาคกลางเข้ามาทำบุญ ในเวียงกุมกามและที่บริเวณใกล้วัดพระเจ้าองค์ดำ ได้ค้นพบฐานชุกชี และรูปแบบของฐานเจดีย์ที่มีแนวโน้มว่าจะมีการซ่อมทับบน โบราณสถานองค์เดิมลักษณะของฐาน¹⁷

2) ระยะเวลาที่สอง ระหว่าง พ.ศ. 2542การพัฒนาโบราณสถานสู่การท่องเที่ยว

พ.ศ. 2542ในการดำเนินงานขุดแต่งครั้งนี้โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์ ได้ขุดแต่งจำนวน 8 แห่ง ซึ่งในการทำงานเป็นการทำงานต่อเนื่องจากช่วงแรกโดยขุดแต่งโบราณสถานร้างที่ยังเหลืออยู่ที่มีเพียงฐานของวิหารและเจดีย์ ซึ่งจะแตกต่างกันกับช่วงระยะแรกที่มีการขุดค้นพบกับวัดขนาดใหญ่และมีเจดีย์ที่เป็นรูปทรงสมบูรณ โดย โบราณสถาน 8 แห่งที่ได้รับการบูรณะในครั้งนี้ ประกอบด้วย วัดกู่ป่าด้อม วัดโบสถ์ วัดกู่อ้ายหลาน วัดกู่มะเกลือ วัดกู่ริดไม้ กู่จ้อกป้อก กู่อ้ายสี และวัดกุมกาม (ร้าง)

พ.ศ. 2543 ชุมชนได้มีการเสนอแนวความคิดการพัฒนาเวียงกุมกามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยอดีตประธานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าวังตาล (คุณเกษม บุญหมื่น)

พ.ศ. 2544 นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ได้มีนโยบายให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ

พ.ศ. 2545 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ได้ให้สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เวียงกุมกามและรับการจัดสรรงบประมาณจากงบกระตุ้นเศรษฐกิจ เป็นจำนวน 39.5 ล้านบาทในการบูรณะและพัฒนาในครั้งนี้ ทำให้เวียงกุมกามในช่วงปี พ.ศ. 2545 นี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ได้มีการปรับปรุง และสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อเอื้อต่อการท่องเที่ยว เช่น รถม้า ช้าง รถจักรยานเช่า และ รถราง ได้มีการสร้างศูนย์ข้อมูลเวียงกุมกาม บริเวณศูนย์จะเต็มไปด้วยสินค้าของที่ระลึก แก่นักท่องเที่ยวรวมถึงการพัฒนาความพร้อมของคนในชุมชน

พ.ศ. 2546 – พ.ศ. 2547 ในปีนี้เวียงกุมกามกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงที่เกิดจากการประชาสัมพันธ์กันอย่างครึกโครม และได้มีการเปิดตัวเวียงกุมกามให้เป็น ที่รู้จักต่อสาธารณชน “เปิดประตูสู่เวียงกุมกาม นครโบราณ ได้พิภพ” โดยมีการจัดงาน แสง สี เสียง ในชื่อ ว่า “เมืองแก้ว ขวัญเกล้า เวียงกุมกาม” ในวันที่ 18 - 19 มกราคม 2546 ณ วัดอীগ่าง โดยมี สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จทรงเป็นประธานเปิดงาน ในครั้งนี้

¹⁷ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม มุลินธิสถาบันพัฒนาเมือง เชียงใหม่ 2548

สร้างความประทับใจต่อประชาชนและผู้ที่มาเยี่ยมชม ในปี พ.ศ. 2546 - 2547 ได้มีการจัดกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก ซึ่งเวียงกุมกาม ได้อยู่ในโครงการ Unseen in Thailand “สัมผัสเมืองไทยในมุมมองที่ไม่เคยเห็น” และได้อยู่ในโครงการ นำร่องเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวและหมู่บ้าน โอท็อป (OTOP) ที่มีเส้นทางระหว่างเวียงกุมกามและ บ้านถวาย (Tourism Village)

3) ระยะที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของการท่องเที่ยว

พ.ศ. 2548 การท่องเที่ยวในปีเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเทียบกับปีที่มีการเปิดตัว เริ่มมีปัญหาในเรื่องของการจัดการที่ไม่มีระบบ

4) ระยะที่ 4 การจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

พ.ศ. 2556 กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ ท้องถิ่น ชุมชน จังหวัดเชียงใหม่ ได้เข้ามาปรับปรุงโบราณสถานเวียงกุมกามให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว โดยการดำเนินงานครั้งนี้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2556 ที่มอบให้กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเจ้าภาพในการพัฒนาเมืองท่องเที่ยววัฒนธรรม ซึ่งกระทรวงใช้แนวทางบูรณาการกับชุมชนเป็นแกนสำคัญเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ประกอบด้วยภาคส่วนต่างๆ เช่น พระสงฆ์ จังหวัด อำเภอ ชุมชน ประชาชน ท้องถิ่น ตลอดจนกลุ่มอาชีพต่างๆ ในพื้นที่เวียงกุมกามโดยมีแนวทางพัฒนาเมืองท่องเที่ยว ทางวัฒนธรรมเริ่มจากการสร้างองค์ความรู้เพื่อนำไปใช้ในโบราณสถานสำคัญทั่วประเทศ โดยให้ท้องถิ่นและชุมชนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาโบราณสถานให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ทั้งนี้ การพัฒนาเมืองโบราณเวียงกุมกามจะแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ

4.1) ระยะสั้น จะเร่งดำเนินการพัฒนาพื้นที่ให้ทันฤดูกาลท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่

4.2) ระยะยาว จะครอบคลุมการปรับเปลี่ยนทางกายภาพของเวียงกุมกาม รวมทั้งส่งเสริมชุมชนให้บริหารจัดการธุรกิจชุมชนในเวียงกุมกาม เป็นต้น โดยคาดว่าจะการพัฒนาเวียงกุมกามเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมแห่งใหม่จะมีนักท่องเที่ยวมาเยือนประมาณปีละ 5.9 แสนคนต่อปี และทำรายได้ให้แก่ชุมชนประมาณปีละ 170 ล้านบาท สำหรับการดำเนินจะมีการพัฒนาทั้งหมด 3 ด้าน คือ

4.2.1) ด้านภูมิทัศน์ โดยมีการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณวัดอู่ก้าง วัดหนานช้าง ซึ่งจะมีการซ่อมแซมอาคารศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สร้างอาคารห้องน้ำ อาคารพยาบาล และสร้างร้านค้าจำหน่ายผลิตภัณฑ์

4.2.2) ด้านการบริการ จะมีการจัดรถม้า-รถราง ตามเส้นทางชมโบราณสถาน และจะมีบริการถ่ายภาพที่ระลึก ณ วัดอู่ก้าง-วัดหนานช้าง และด้านกิจกรรม โดยจะจัดกิจกรรมตามจุดทั้งหมด 4 จุด คือ ศูนย์ข้อมูลเวียงกุมกาม, วัดเจดีย์เหลี่ยม, วัดช้างค้ำ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม (วัดอู่ก้าง-วัดหนานช้าง)

4.2.3) ด้านกิจกรรมการส่งเสริมด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาเวียงกุมกามเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จะจัดกิจกรรม อาทิ การออกแบบและพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรมและของที่ระลึก, กิจกรรมส่งเสริมอัตลักษณ์ของเวียงกุมกาม, กิจกรรมตามประเพณี เช่น ประเพณีตานข้าวใหม่ ห่มผ้าพระธาตุ ฯลฯ¹⁸

พ.ศ. 2556 อำเภอสารภีร่วมกับจังหวัดเชียงใหม่ เชิญชมการแสดง แสง สี เสียง “เล่าขานตำนานเวียงกุมกาม นครโบราณใต้พิภพ” ในวันเสาร์ ที่ 19 มกราคมนี้ เวลาตั้งแต่ 19.00 น. เป็นต้นไป ณ บริเวณวัดอู่ก้าง โบราณสถานเวียงกุมกาม ต.ท่าวังตาล อ.สารภี ภายในงานยังมี “กาตหมั้วครัวหอม” และของดีสารภีอีกมากมาย

พ.ศ. 2556 นายปลอดประสพ สุรัสวดี รองนายกรัฐมนตรี ได้เป็นประธานในพิธีบวงสรวงบูชาเทวดาเทพศักดิ์สิทธิ์ ที่วัดอู่ก้าง เวียงกุมกาม อ.สารภี จ.เชียงใหม่ เพื่อขอใช้พื้นที่ในการจัดงานเลี้ยงรับรองอาหารค่ำ พร้อมจัดการแสดงแสงสีเสียงเวียงกุมกาม มังราย และสายน้ำ เพื่อต้อนรับผู้นำ และตัวแทนนานาชาติที่เข้าร่วมประชุมผู้นำทางน้ำแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ครั้งที่ 2 ในจังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 19 พ.ค. 56 ซึ่งจะมีนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานเลี้ยงต้อนรับ

พ.ศ. 2557 เจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ร่วมงาน "ขันโตกเวียงกุมกาม" ณ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วัดอู่ก้าง-วัดหนานช้าง ณ เวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เริ่มจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเวียงกุมกาม โดยนายบพิตร วิทยาวิโรจน์ วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า กิจกรรมดังกล่าว กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ

¹⁸ “โครงการพัฒนาเวียงกุมกามเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว” เอกสารประกอบการประชุม 22 ตุลาคม 2556

กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดขึ้น เพื่อสนองนโยบายรัฐบาล โดยได้จัดสรรงบประมาณสำหรับพัฒนาพื้นที่ ปรับปรุงภูมิทัศน์และจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวกว่าร้อยล้านบาท ตั้งแต่บัดนี้ถึงสิ้นเดือนเมษายน 2557 ทุกวันศุกร์ เสาร์และอาทิตย์ ตั้งแต่เวลา 15.00 น.เป็นต้นไป โดยจะมีร้านค้าชุมชน การแสดงศิลปวัฒนธรรม จากคนในชุมชน โดยมีวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ เป็นหน่วยงานพี่เลี้ยง ฝึกการแสดงให้ นอกจากนี้ ยังมีอาหารพื้นเมือง และดินเนอร์ขันโตก ซึ่งนักท่องเที่ยวจะสามารถชมวิถีชีวิตพื้นบ้านล้านนาได้ที่เวียงกุมกามซึ่งอยู่ติดกับตัวเมืองเชียงใหม่ ที่สามารถเดินทางไปเที่ยวได้ตลอดทั้งปี ใช้เวลาเดินทางไม่เกินสิบนาที ตั้งเป้าให้นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวเชียงใหม่ร้อยละ 20 ไปเที่ยวเวียงกุมกาม

สำหรับกิจกรรมที่นักท่องเที่ยว ประกอบด้วย ถนนสายวัฒนธรรมในทุกวันศุกร์ ที่วัดเจดีย์เหลี่ยม วันเสาร์-อาทิตย์ มีการแสดงศิลปวัฒนธรรมล้านนา ดินเนอร์ขันโตก บรรยากาศภาคหมั่ว คั่วหอม ที่วัดหนานช้างและวัดอীগ้ง โดยคนในชุมชน 4 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลท่าวังตาล ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี ตำบลป่าแดด และตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จะร่วมนำสินค้าในชุมชนมาจำหน่ายสินค้า อาหาร ของฝาก ของที่ระลึก เสื้อผ้า และงานหัตถกรรม หลังจากเดือนเมษายนปีหน้าแล้ว จังหวัดและท้องถิ่นที่จะเข้าไปบริหารจัดการ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่รองรับนักท่องเที่ยวได้ตลอดทั้งปี นักท่องเที่ยวสามารถนั่งรถม้าหรือรถรางเที่ยวชมรอบๆ บริเวณได้ตลอดทั้งวัน

พ.ศ. 2557 กระทรวงวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ได้มีการจัดงาน "สืบฮีต สานฮอยป่าเวณิ ป่าใหม่เมือง เวียงกุมกาม" วันที่ 13-15 เมษายน ณ ที่วัดช้างค้ำ เวียงกุมกาม จ.เชียงใหม่ อิ่มอร่อยกับอาหารและขนมพื้นเมืองในบรรยากาศภาคหมั่ว ชมการละเล่นพื้นบ้านที่หาชมได้ยากและกำลังจะสูญหายไป การแสดงวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ล้านนา และกิจกรรมต่างๆ อีกมากมาย

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

2.2.1 แนวคิดกับการพัฒนาแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ทำการแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

1) ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเอง ตามธรรมชาติโดยเกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพตามธรรมชาติที่มีความสวยงามน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชมซึ่งรวมถึงบริเวณที่มนุษย์เข้าไปปรุงแต่งเพิ่มเติมจากสภาพธรรมชาติในบางส่วนสามารถแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติออกได้เป็น 3 ประเภทย่อย คือ

1.1) ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทภูมิอากาศเป็นสถานที่ที่มีลักษณะอากาศที่เกิดขึ้นตามสภาพธรรมชาติของแต่ละภูมิภาคของโลกซึ่งลักษณะอากาศที่ปรากฏในพื้นที่หนึ่งๆ มักประกอบด้วยองค์ประกอบเบื้องต้น 4 ชนิด คือ อุณหภูมิของโลกซึ่งลักษณะอากาศที่ปรากฏในพื้นที่หนึ่งๆ มักประกอบด้วยองค์ 4 ชนิด คือ อุณหภูมิความกดลมและความชื้นในบรรยากาศโดยภูมิอากาศของแต่ละพื้นที่ทั่วโลกจะแตกต่างกันไปตามที่ตั้งของเส้นละติจูดความสูงของพื้นที่กระแสน้ำและพายุ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ประเทศต่างๆ มีความสวยงามทางธรรมชาติ ตามหลักภูมิอากาศที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงฤดูกาลเป็นเหตุให้ประชาชนที่อาศัยอยู่เขตภูมิอากาศหนึ่งอยากเดินทางไปเยี่ยมชมเยือนในต่างถิ่นที่มีภูมิอากาศแตกต่างกันไป

1.2) ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภททิวทัศน์สวยงามเป็นสถานที่ที่มีทิวทัศน์ทางธรรมชาติสวยงามแปลกตาและสามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้ให้ความสนใจและเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมเยือน เช่น ป่าเขา เกาะ เก่ง ชายหาด ถ้ำ ทะเล แม่น้ำ ทะเลสาบ อ่างเก็บน้ำ กว๊าน น้ำตก น้ำพุร้อน ทุ่งหญ้า ทุ่งดอกไม้ ลานหินเนิน ดินเสาหิน และ ธารน้ำแข็ง เป็นต้น

1.3) ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทสัตว์ป่าเป็นสถานที่ที่มีความงดงามตามธรรมชาติสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากเช่นกันเพราะนักท่องเที่ยวจำนวนมากมีความคิดว่าสัตว์ป่าเป็นสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติที่น่าศึกษาหาความรู้และนับวันจะสูญหายไปแต่ก็ยังคงมีที่ท่องเที่ยวศึกษาได้ตามแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและสวนสัตว์เปิด ในขณะที่นักท่องเที่ยวบางกลุ่มยังถูกชมสัตว์ป่า หรือ สัตว์ที่อาศัยตามต่างประเทศ ที่อาจจะต้องมีการไปเยือนตามถิ่น ของแต่ละประเทศไป

2) ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและ โบราณวัตถุเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประโยชน์ของมนุษย์เองทั้งที่เป็นมรดกในอดีตและได้สร้างเสริมขึ้นในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนาที่เป็นสิ่งแสดงอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่นนั้นว่าในสมัยโบราณมีความเจริญด้านใดบ้างและเหลือเป็นมรดกตกทอดมายังชนรุ่นหลังอย่างไรบ้างจึงมีผลดึงดูดให้นักท่องเที่ยวไปเยือนพื้นที่นั้นสามารถแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและ โบราณวัตถุออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1) ประเภทโบราณสถานเป็นสถานที่ที่มีอายุนับร้อยปีหรือมีลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือหลักฐานเกี่ยวกับโบราณคดี เช่น ศาสนสถาน อุทยานประวัติศาสตร์กำแพง

เมือง คูน้ำ พระราชวัง พระตำหนัก บ้านโบราณ เมืองโบราณ อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน
ชุมชนโบราณ เป็นต้น

2.2) ประเภทโบราณวัตถุเป็นวัตถุโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่
เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ที่มีอายุและการ
ประดิษฐ์ที่ว่าด้วยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติในแต่ละประเทศอาจเก็บสะสมไว้ใน
พิพิธภัณฑ์หรือสถานที่เก็บแบบอื่นๆ เพื่อให้ประชาชนเข้าชมอันเป็นเครื่องชี้วัดให้เห็น
ถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของประเทศและเป็นความภาคภูมิใจของประชาชนใน
ท้องถิ่นที่ได้พบ โบราณวัตถุล้ำค่าเหล่านั้นเช่นภาพเขียน โบราณวัตถุ โบราณสมบัติ
โบราณพระพุทธรูปโบราณรูปปั้นโบราณ เป็นต้น

3) ทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรมประเพณีเป็นกิจกรรมที่ทรัพยากร
ท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในแต่ละกลุ่มชนที่มีความ
แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตลอดจน
กิจกรรมต่างๆ ของสังคมที่มีผลต่อการดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เดินทางไปเยือน ซึ่งอาจแยก
ออกเป็นประเภทย่อยที่สำคัญได้ 3 ประเภท ดังต่อไปนี้

3.1) ประเภทศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ชุมชนหมู่บ้านเรือนแพ, ศูนย์วัฒนธรรม,
การเล่นพื้นบ้าน, ดนตรีพื้นเมือง, สินค้าพื้นเมือง, ไร่, สวนเหมือง, วิถีชีวิตอัยาศัย
ไมตรี เป็นต้น

3.2) ประเภทประเพณี ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา
เทศกาลกินเจ ประเพณีลอยกระทง งานบุญบั้งไฟ และ ประเพณีอินทิล เป็นต้น

3.3) ประเภทกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมแข่งขันกีฬากิจกรรมบันเทิง สวนสนุก
สวนสาธารณะ สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวควรเป็นกิจกรรมที่เน้นการศึกษาหาความรู้
ในแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นควบคู่ไปกับการได้รับความเพลิดเพลินที่มี
กิจกรรมการท่องเที่ยว อยู่หลายกิจกรรม เช่น การเดินป่า การศึกษาธรรมชาติ การเลี้ยง
สัตว์ การดูนก การพายเรือ การดำน้ำ การตั้งแคมป์ การล่องแพ การขี่ช้าง การถ่ายรูป การ
ปั่นจักรยาน การไต่เขา การตกปลา การแสวงบุญ การนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น¹⁹

¹⁹ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย บทความพิเศษ “Ecotourism: ปรัชญา องค์ประกอบและแนวคิด” จดหมายข่าว การ
ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 20 (3) 2541 หน้า 8 - 10

การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเป็นการใช้ทรัพยากรทางการท่องเที่ยว เช่น ธรรมชาติ โบราณสถาน วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่ อย่างจำกัด อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในปัจจุบันและอนาคตพยายามลดความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากร หรือทำให้กระทบต่อทรัพยากรน้อยที่สุดสงวนรักษาทรัพยากรให้คงอยู่สภาพเดิม การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และประชาชนเจ้าของท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็ต้องสงวนรักษาทรัพยากรท่องเที่ยวไว้ในอนุชนรุ่นหลังในการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนี้มีแนวคิดที่เป็นองค์ประกอบ²⁰

องค์ประกอบของทรัพยากรการท่องเที่ยว จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบอย่างน้อย 4 องค์ประกอบ หรือ 4A's ดังต่อไปนี้

1) ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยว (Attraction) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของทรัพยากรการท่องเที่ยวเนื่องจากหากสถานที่ท่องเที่ยวมีสิ่งดึงดูดใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวจะได้เยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวดังกล่าว ซึ่งสิ่งดึงดูดใจในแต่ละสถานที่ย่อมแตกต่างกันออกไปตามประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยแต่ละกลุ่มอาจจะมี ความสนใจในด้านความสวยงามของธรรมชาติก็ชอบที่จะไปเที่ยว ชม ภูเขาหรือ หาดทราย นักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งอาจจะสนใจด้านศิลปวัฒนธรรมก็ชอบที่จะไป เที่ยวชมวิถีชีวิต ความ เป็นอยู่ของชาวเขา และนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งอาจสนใจด้านโบราณสถาน ก็จะไปเที่ยวชม อุทยานประวัติศาสตร์ เป็นต้น

2) ทรัพยากรการท่องเที่ยวต้องมีเส้นทางคมนาคมขนส่งเข้าถึง (Accessibility) เส้นทางคมนาคมที่จะสะดวกจะสามารถเชื่อมโยงนักท่องเที่ยวให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ ดังนั้นหากมี สถานที่ท่องเที่ยวที่งดงามแต่นักท่องเที่ยวไม่สามารถเข้าถึงได้ก็จะไม่สามารถทำให้เกิด คุณค่าและมูลค่าใดๆ ทรัพยากรการท่องเที่ยวต้องมีเส้นทางขนส่งเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวจนสามารถ ติดต่อเชื่อมโยงกันระหว่างทรัพยากรท่องเที่ยวหนึ่ง กับอีกทรัพยากรท่องเที่ยวที่อยู่บริเวณ ใกล้เคียงกัน และต้องมีที่จอดรถ หรือสถานีรถไฟ ท่าเรือ ท่าอากาศยาน เพื่อให้ธุรกิจการขนส่ง สามารถนำนักท่องเที่ยวเข้าไปท่องเที่ยวตามสถานที่ได้อย่างสะดวก และปลอดภัย

3) ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ นักท่องเที่ยวที่เข้ามายังทรัพยากรท่องเที่ยวหนึ่งจะได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกจะทำให้

²⁰ ชูสิทธิ์ ชูชาติ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวางรายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการสร้างความเข้มแข็งในชุมชน โครงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เชียงใหม่ 2538

นักท่องเที่ยวมีความสุข ความสบาย ความปลอดภัย และความประทับใจจากการท่องเที่ยวมากขึ้น ทำให้นักท่องเที่ยวอยากจะอยู่ท่องเที่ยวมากขึ้นซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว คือ สิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเพื่อให้การเดินทางไปได้อย่าง สะดวกสบายและปลอดภัยโดยปกติสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเหล่านี้รัฐบาลจะ เป็นผู้จัดหาและพัฒนาเพื่อบริการแก่ประชาชนของตนเองแล้วถือเป็นผลพลอยได้ในการ ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว

4) ความเป็นมิตรไมตรีจากเจ้าของท้องถิ่น (Amity) เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมแล้วเกิดความประทับใจจนอยากเดินทางเข้ามาซ้ำอีก ซึ่ง ความมีมิตรไมตรีนั้นสามารถแสดงออกทาง การให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นแก่นักท่องเที่ยว การ แสดงความโอบอ้อมอารี และ การให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยวที่ประสบปัญหาเดือดร้อน ประสบอุบัติเหตุหรือประสบภัยจากโจรสลัดและเจ็บไข้ได้ป่วยกะทันหัน²¹

Dickman (1997) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ การท่องเที่ยวไป ในทิศทางเดียวกันว่าแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว (Tourist Destination and Tourism Product) จำเป็นต้องประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลักหรือองค์ประกอบ 5A's คือ

1) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) จัดเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นสิ่งที่ จูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยว ณ สถานที่นั้นซึ่งแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งแยกเป็น สถานที่สำคัญทางศาสนา เป็นสถานที่ที่มีความสวยงามเป็นเอกลักษณ์และเป็นที่ยอดนิยมและ โดยทั่วไปแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมักจะมีสิ่งดึงดูดใจมากกว่า 1 อย่าง เช่น จังหวัดภูเก็ต มี แหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น หาดทราย กิจกรรมทางน้ำ สถานบันเทิง รวมถึง สถาปัตยกรรมที่น่าสนใจ

2) สิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง (Accessibility) ความสะดวกสบาย ทำใ้ นักท่องเที่ยวหรือคนที่เดินทางเข้าไปถึงสถานที่ได้อย่างรวดเร็วและสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น แหล่งท่องเที่ยวต้องมีระบบขนส่งซึ่งประกอบด้วยเส้นทางพาหนะสถานีและผู้ประกอบการ ขนส่ง มีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทาง

3) สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ (Amenity) ซึ่งหมายถึงสิ่งอำนวยความสะดวก และ สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานต่อนักท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภค น้ำ ไฟฟ้า โทรศัพท์ ห้องสุขา

²¹ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน บริษัท เพรสแอนด์ดีไซน์ จำกัด กรุงเทพฯ 2548

และสิ่งอำนวยความสะดวกที่นักท่องเที่ยวมีความจำเป็นต้องใช้ เช่น โรงพยาบาล ธนาคาร สำนักงานไปรษณีย์ การบริการในกรณีฉุกเฉินก็มีความสำคัญเช่นกัน

4) ที่พัก (Accommodation) แหล่งท่องเที่ยวควรมีจำนวนที่พักที่เพียงพอพร้อมทั้ง มีความหลากหลายด้านราคา และการบริการที่เหมาะสมต่อสถานที่ และที่พักควรอยู่ไม่ไกลจาก แหล่งท่องเที่ยวมากนัก

5) กิจกรรมต่างๆ (Activity) ที่นักท่องเที่ยวสามารถกระทำในช่วงเวลาที่พำนักและท่องเที่ยว ณ สถานที่นั้น เพื่อให้การท่องเที่ยวและช่วงเวลาที่พักผ่อนของนักท่องเที่ยวน่าสนใจมากขึ้นและกิจกรรมต่างๆ ควรมีความหลากหลายและตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น กิจกรรมที่เกี่ยวกับการจับจ่ายใช้สอยกิจกรรมทางทะเล เช่น ดำน้ำ ว่ายน้ำ เป็นต้น²²

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่แสดงถึงอัตลักษณ์ ของโบราณสถาน ที่มีความสำคัญทั้งทาง วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ และเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของสังคมชุมชนในบริเวณนั้น

Howell ได้กล่าวว่าผู้คนที่เดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ก็เพื่อจะเรียนรู้หา ประสบการณ์และความบันเทิง นักท่องเที่ยวบางกลุ่มเห็นว่า คนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมที่แปลกโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ ก็จะสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ สิ่งที่จะทำให้แหล่งท่องเที่ยวนั้นโดดเด่นก็คือ การที่ นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ ความรู้และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกล²³

Pigram สิ่งจูงใจสำคัญของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องของ ความแตกต่างด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต และการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน²⁴

The European Center for Traditional and Religious Cultures หรือว่า ECTARC ได้กล่าวไว้ถึง องค์ประกอบที่เป็นสิ่งดึงดูดใจของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม อันได้แก่

- 1) โบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานต่างๆ
- 2) สถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง รวมถึงซากของสิ่งปลูกสร้างในอดีต
- 3) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ประเพณี และเทศกาลต่างๆ
- 4) ความน่าสนใจทางดนตรี
- 5) การแสดง ละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่างๆ

²² Dickman, S *Tourism : an introductory text* Edward Arnold Australia Sydney 1997

²³ Howell, Devid W *Passport: An introduction to travel and tourism industry* South Western publishing Co., Ltd 1993

²⁴ Pigram, J. Planing for tourism in rural areas: Bridging to policy implementation grap *Tourism Research: Critiques and Challenges In Pearce and Butler (Eds.)* Routledge London 1993

- 6) ภาษา และวรรณกรรม
- 7) ประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
- 8) วัฒนธรรมเก่าแก่โบราณ วัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมย่อย²⁵

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประสบการณ์ใหม่ๆ ประกอบด้วย การเรียนรู้ การสัมผัส การชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงดงามของวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม รูปแบบวิธีการดำเนินชีวิต ภาษาการแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนาจารีตประเพณีล้วนแต่เป็นสิ่งดึงดูดใจที่สำคัญช่วยกระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ที่ต้องรับผิดชอบต่อปัจจัยพื้นฐานทางวัฒนธรรมอยู่ 4 ประการ คือ

- 1) เพื่อมุ่งเน้นคุณค่าของวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น
- 2) เพื่อให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องดูแลรักษาให้คงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณค่าของวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
- 3) เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจสูงสุด แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย
- 4) เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์ตอบแทนอย่างเพียงพอ พร้อมทั้งปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นให้ดีขึ้น²⁶

2.2.2 แนวคิดการสร้างแหล่งเรียนรู้

การสร้างแหล่งเรียนรู้ในชุมชนกับคู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งเรียนรู้ได้ว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชนนั้นหมายถึง “แหล่ง” หรือ “ที่รวม” ข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ และการเรียนรู้ด้วยตนเอง ในการสร้างและการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้มีการศึกษาที่เกื้อหนุน ให้บุคคลในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยการกระจายโอกาสทางการศึกษาภายใต้สิ่งที่มีอยู่ในสังคม รอบๆ ตัว ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น ประสบการณ์ของวิทยากรหรือปราชญ์ชาวบ้าน จากแปลงสาธิต จากศูนย์เรียนรู้ โดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้จริงจากประสบการณ์ในลักษณะของการศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาที่ไม่เป็นทางการโดยไม่มุ่งเน้นการเรียนรู้ที่มีอยู่ในเฉพาะห้องเรียน จึงจะเห็นได้ว่าการสร้างแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายในชุมชนจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ก่อประโยชน์ต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้

²⁵ Richards, Greg *Cultural Tourism in Europe* Biddles Co.,Ltd, Guildford UK 1995

²⁶ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา *การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน* บริษัท เพรสแอนคัลไชน์ จำกัด กรุงเทพฯ 2548

ให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพจากประสบการณ์ตรงซึ่งสัมผัสได้และจับต้องได้ ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนไม่ได้มีเฉพาะต่อสมาชิกในชุมชนเท่านั้นยังรวมถึงบุคคลทั่วไปที่ให้ความสนใจและผู้ศึกษาที่อยู่ในสถาบันการศึกษาสามารถนำประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่สามารถก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และก่อให้เกิดจารึกข้อมูล ชุมชนที่เป็นระบบด้วย เช่น

- 1) ใช้เป็นแหล่งค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมทั้งที่มีในตำราเรียนและที่ไม่มีในตำราเรียน
- 2) ใช้เป็นสถานที่ในการจัดการเรียนการสอน การฝึกอบรม
- 3) ใช้เป็นสถานที่พบปะ แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็น
- 4) ใช้เป็นแหล่งสถานที่ศึกษาดูงาน ฝึกฝนอาชีพ
- 5) ใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ สื่อประกอบการเรียนการสอนที่มีมิติ มีชีวิต เช่น จิตรกรรมฝาผนัง ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ นิเวศวิทยา สัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน (แมลง นก ปลา ฯลฯ) เป็นต้น
- 6) ใช้เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ ข้อมูล ข่าวสารที่รวมทั้งเป็นสถานที่ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่หรือแจ้งข้อมูลที่ต้องการสื่อไปถึงคนในชุมชน
- 7) ใช้เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ ไม่ให้ลบล้างหายไปยังชนรุ่นหลัง²⁷
- 8) ใช้เป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมอื่นๆ เช่น เป็นศูนย์จัดจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ ชุมชนเป็นจุดที่รวบรวมผลผลิตภายในพื้นที่รวมกลุ่มทำกิจกรรมของ แม่บ้าน เป็นต้น

องค์ประกอบของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนควรประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 1) แหล่งที่มาของความรู้และเนื้อหาของความรู้ หมายถึง ที่มาหรือตัวแทนของความรู้ที่สามารถอ้างอิงถึงความมีอยู่ต่อองค์ความรู้ภายในชุมชน ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น บุคคล วัตถุสิ่งของ สถานที่ ประเพณี ฯลฯ แหล่งที่มาของความรู้สามารถเปลี่ยนแปลง ผุพังหรือล้มตายได้ นอกจากนี้บางแหล่งที่มาของความรู้ยังไม่สามารถชัดเจนในเรื่องราว หากไม่มีคนมาบอกเล่าหรือไม่มีเอกสารมาให้อ่าน ดังนั้น จึงต้องมีการเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ออกมาเป็นภาพถ่าย เอกสารหรือเนื้อหาความรู้ เพื่อให้เป็นหลักประกันความยั่งยืนยาวนานและสามารถสืบทอดขยายผลได้

²⁷ ครรชิต พุทธโกษา คู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์ 2544

เนื้อหาความรู้ คือ ข้อมูลหรือเรื่องราวหรือสิ่งที่จับเก็บได้จากแหล่งที่มาของความรู้ที่ถูกนำมาเรียบเรียงให้เป็นระบบเป็นหมวดหมู่สามารถทำความเข้าใจและพร้อมต่อการนำไปใช้ประโยชน์เพื่อให้เกิดการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ ทั้งความรู้ที่ฝังอยู่ในคน (Tacit Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ พรสวรรค์หรือสัญชาตญาณของแต่ละบุคคล เช่น ทักษะ ในการทำงาน ความคิดทัศนคติ และทั้งความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ซึ่งสามารถถ่ายทอดได้โดยผ่านวิธีต่างๆ เช่น การบันทึก ข้อมูลหรือเรื่องราวต่างๆ

การเก็บข้อมูลจากแหล่งความรู้ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่มา เช่น ถ้าเป็นสถานที่อาจเก็บภาพถ่าย พร้อมประวัติความเป็นมา รวมทั้งความสำคัญของแหล่งข้อมูล หรือเป็นตัวบุคคลก็อาจจะเก็บประวัติย่อ บทสัมภาษณ์ คุณงามความดี บันทึกประสบการณ์หรือความรู้ที่มี แต่ถ้าหากอยู่ในรูปแบบของประเพณีอาจ บันทึกถึงความเป็นมาพิธีกรรมหรือขั้นตอนการปฏิบัติ เป็นต้น

2) วิธีการจัดการกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ขั้นตอน วิธีการจัดการกระบวนการเรียนรู้ รูปแบบ การเผยแพร่หรือการนำเนื้อหาความรู้จากแหล่งที่มาของความรู้มาถ่ายทอดให้กับผู้ที่สนใจ เช่น การจัดทำหลักสูตร การทำแปลงสาธิต ฯลฯ

3) อุปกรณ์สำหรับการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ หมายถึง อุปกรณ์สาธิต สื่อรูปแบบต่างๆ ที่ทำให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากกว่าการได้ฟังบรรยายเพียงอย่างเดียว เช่น แผ่นพับ ภาพประกอบ โมเดลจำลอง ภาพสไลด์ หนังสือและสารคดีสั้น ฯลฯ

4) สถานที่เรียนรู้ ซึ่งส่วนใหญ่จะหมายถึง บริเวณแหล่งที่มาของความรู้ที่เป็นสถานจัดการเรียนการสอน เพราะสามารถเรียนรู้ได้จากสถานที่จริงไม่ว่าจะเป็นบ้านของผู้รู้ แปลงเกษตร วัด ป่า ฯลฯ โดยมีการปรับ สภาพแวดล้อมของแหล่งเรียนรู้ให้เป็นห้องเรียนธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องเรียนในห้องเรียนที่เป็นทางการหากแต่แหล่งเรียนรู้ไม่สะดวกต่อ การจัดการกระบวนการเรียนรู้ได้ก็ต้องใช้สถานที่อื่นที่ใกล้เคียงหรือเอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นสถานที่คน พลุกพล่านมาก เพราะจะทำให้ผู้จัดการเรียนรู้และผู้เรียนรู้เสียสมาธิได้ง่ายขึ้น

5) การประเมินและติดตามผลการเรียนรู้เป็นการวัดผลว่าการ จัดการเรียนรู้นั้นได้จะได้ผลดีไม่น้อยเพียงใดจะได้นำมาพัฒนาปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ในคราวต่อไปโดยการวัดผล ทั้งจากผู้เรียนที่ได้ประเมินความรู้ของตนเองและประเมินกระบวนการสอนของผู้จัดการเรียนรู้ซึ่งอยู่ในรูปแบบของการวัดผลนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการ การเรียนรู้

6) ผู้จัดการเรียนรู้หรือผู้ที่ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ในที่นี้จะเน้นให้ชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานทุกขั้นตอนตั้งแต่การวางแผนการเก็บรวบรวม ข้อมูลจากแหล่งที่มาของความรู้ไป จนถึงการประเมินและติดตามผลการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนจะต้องเป็นกำลังหลักในการถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ที่สนใจ (ชั้นจัดกระบวนการเรียนรู้) เพื่อให้ความรู้จากแหล่งเรียนรู้ชุมชนแผ่ขยายในวงกว้างใน ลักษณะของชุมชนสู่ชุมชนโดยไม่ต้องพึ่งพิง ภาครัฐ จึงจะเห็นได้ว่าผู้จัดการเรียนรู้ควรจะต้องมีความรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างดี ซึ่งจะสามารถสื่อสารเข้าใจถึงการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้เรียนเพื่อให้สามารถออกแบบกระบวนการที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและถ่ายทอดความรู้ได้อย่างชัดเจนมากที่สุด

7) ผู้เรียน หมายถึง สมาชิกในชุมชนและผู้สนใจที่ต้องการเรียนรู้กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้แบ่งประเภทของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนออกเป็น 6 ประเภทดังนี้

7.1) ห้องสมุดต่างๆ เช่น ห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดประชาชน ห้องสมุดวัด ฯลฯ ห้องสมุดเป็นแหล่งรวบรวมความรู้และบริการให้ความรู้แก่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัยที่ให้ความสนใจใฝ่หาความรู้ต่างๆ ห้องสมุดทุกประเภทประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญ เช่น บริการยืม หนังสือ การจัดนิทรรศการ มุมหนังสือ ฯลฯ

7.2) เครื่องมือการเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สถานีอนามัย สำนักงานเกษตรอำเภอ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน แหล่งความรู้ที่มีอยู่ในธรรมชาติ หรือตามวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น วนอุทยาน สวนพืชสมุนไพร เป็นต้น

7.3) สื่อสารมวลชน ในปัจจุบันสื่อสารมวลชน รวมทั้งเทคโนโลยีต่างๆ มีการพัฒนาและเข้าถึง ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างรวดเร็ว เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ (หนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร ฯลฯ) สื่อวิทยุ โทรทัศน์ ทำให้สื่อมวลชน มีความสำคัญอย่างมากต่อการ รับรู้และเรียนรู้ของชุมชน

7.4) ภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้แก่ ความรู้ที่ทำสืบทอดมาในอดีต นักปราชญ์ชาวบ้าน วัฒนธรรม ฯลฯ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญและถือเป็นวิทยาการที่มีคุณค่า ต่อสังคม

7.5) สื่อพื้นบ้าน เป็นการเรียนรู้จากการแสดงหรือการเล่นที่แฝงไว้ด้วยความ วัฒนธรรมของชาวบ้าน แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ โดยมีเป้าหมายเพื่อความบันเทิง สนุกสนาน ตลอดจนความจรรโลงใจ

7.6) ครอบครัวเป็นแหล่งเรียนรู้ตั้งแต่เกิดที่สั่งสอนให้มนุษย์มีแบบแผนในการดำรงชีวิตรู้จักคิดและตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้อง สถาบันครอบครัวจะมีการบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่น การอบรมสั่งสอน การถ่ายทอดวิชา การปลูกฝังค่านิยมและเจตคติ²⁸

วิระเทพ ปทุมเจริญได้แบ่งประเภทของแหล่งเรียนรู้

1) การจัดกิจกรรม ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1.1) การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนเป็นแหล่งวิทยาการที่มีคุณค่าต่อบุคคล และสังคมเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาของผู้รู้วัฒนธรรมและความรู้ของชุมชนซึ่งได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อมา

1.2) การจัดกลุ่มสนใจเป็นการจัดการศึกษาสภาพปัญหาความต้องการและความสนใจที่แตกต่างกัน ของแต่ละบุคคลเพื่อให้สามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันและเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตด้วย

1.3) กลุ่มเสวนาหรืออภิปราย เป็นการรวมกลุ่มคนที่มีความสนใจ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เหมือนกัน และความต้องการแสดงความคิดเห็น โดยการเปิดเวทีพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์ ในเรื่องนั้นๆ อย่างเสรี และเป็นประชาธิปไตย

1.4) กิจกรรมด้านศาสนาและวัฒนธรรม เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่กระทำสืบทอดจากบรรพบุรุษมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นจารีตประเพณี และการอนุรักษ์สืบต่อกันไป

1.5) พ่อแม่สอนลูก เป็นรูปแบบการเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่ชัดเจนที่สุดเกิดขึ้นตามธรรมชาติและจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน

1.6) การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกลุ่มอาชีพ และผู้ชำนาญการ

1.7) การเข้าค่ายเป็นกิจกรรมที่ผู้สนใจรวมถึง นักเรียน นักศึกษา ที่จะเรียนรู้ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งร่วมกัน

1.8) คอมพิวเตอร์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นการสื่อสารให้ความรู้ที่รวดเร็วสามารถนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ทั้งในเรื่องของการศึกษาใน โรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยได้

2) การให้บริการซึ่งประกอบไปด้วย

²⁸

ครรชิต พุทธิโกษา คู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์ 2544 หน้า 173

2.1) ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นแหล่งบริการข่าวสารข้อมูลที่เป็นปัจจุบันเพื่อสร้างนิสัยการอ่านป้องกันการลืมหนังสือและเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง

2.2) ศูนย์การเรียนรู้ เป็นสถานที่ที่ผู้เรียนสามารถศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองจากสื่อการสอนหลายรูปแบบ และยังเป็นแหล่งกลางทำหน้าที่ประสานงานกับแหล่งวิทยากรความรู้ข่าวสารแก่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายในชุมชน

2.3) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นระบบการหาความรู้ในศาสตร์ สาขาต่างๆ โดยวิธีการสืบค้นจากอินเทอร์เน็ต (Internet)

2.4) นิทรรศการ เป็นการนำเสนอเนื้อหาทางวิชาการมาจัดในรูปของสิ่งแสดงซึ่งอาจจะนำของจริง หรือ ของ จำลอง เป็นต้น

2.5) การท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการพักผ่อนและควาเพลิดเพลินแต่ในขณะเดียวกันผู้ท่องเที่ยวก็ได้รับความรู้ด้วยทำให้เกิดประสบการณ์ตรง และได้เรียนรู้ในขณะเดียวกัน

2.6) พิพิธภัณฑสถานวิทยาาสตร์ เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยตลอดเวลาที่มีโอกาสสัมผัสได้ด้วยตนเอง

2.7) ห้องสมุดประชาชน เป็นสถานที่ให้บริการข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยสื่อประเภทสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน์

2.8) หน่วยภาพยนตร์เคลื่อนที่ เป็นการออกหน่วยโดยทางรถยนต์หรือทางเรือ เพื่อนำเสนอสื่อภาพยนตร์ไปฉายเพื่อความเพลิดเพลิน ในขณะเดียวกัน ผู้ชมก็ได้ความรู้จากเนื้อเรื่องในนั้น อีกด้วย

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน หมายถึง “สถานที่” เป็นศูนย์กลางของการจัดการการเรียนรู้เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง ในปัจจุบันจะมีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้เสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ถ่ายทอดแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของประชาชนในชุมชน เป็นจุดถ่ายทอดความรู้ไปยังผู้ที่สนใจ ภายนอกชุมชนและยังเป็นแหล่งบริการประชาชน การจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ตรงตามความต้องการของประชาชน เน้นถ่ายทอดความรู้ และเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย ได้จำแนกรูปแบบ ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนประเภทต่างๆ ไว้ 8 ประเภท โดย แต่ละประเภทมีจุดมุ่งหมายและกิจกรรม ที่แตกต่างกันออกไป โดย สรุปได้ดังต่อไปนี้

1) ห้องแสดงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นส่วนหนึ่งในการแสดงถึงความรู้เกี่ยวกับ ศิลปะ จารีตประเพณีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตชุมชนซึ่งมีอัตลักษณ์ รวมถึงความเชื่อและประเพณี ที่เป็นของท้องถิ่น ซึ่งห้องแสดงวัฒนธรรม จะมีการจัดแสดง เครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีวิต วัฒนธรรมเครื่องแต่งกายรวมถึงการประกอบอาชีพของคนในชุมชน

2) ห้องสารสนเทศชุมชน เป็นส่วนที่ส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทัน โลกของเทคโนโลยีที่ไร้พรมแดนเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้าถึงเทคโนโลยีและมีพัฒนาการสารสนเทศเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เสมือนจริง โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและเป็นแหล่งรวมสารสนเทศ อิเล็กทรอนิกส์ โดยทั่วไปจะมีการจัดบริการให้มีการสืบค้นข้อมูลที่เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ ต่อการพัฒนาการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ที่บุคคลในชุมชนสนใจผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เช่น ข้อมูลด้านวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงกับเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

3) ห้องวิชาการชุมชน เป็นสถานที่ใช้ในการจัดประชุมสัมมนา การฝึกอบรมในหัวข้อต่างๆ เช่น เรื่องภาษาการ เลี้ยงลูกและแนวทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษา รวมถึงเป็นการใช้ห้องวิชาการในการอบรมต่อสถาบันการศึกษา เช่น มุมสายสามัญของการศึกษานอกโรงเรียน มุมมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช มุมมหาวิทยาลัยรามคำแหง เป็นต้น เป็นสถานที่จัดกิจกรรมกลุ่มพัฒนาความรู้ในชุมชน บุคคล หรือ หน่วยงาน ภายนอกนอกจากนี้ยังเป็นจุดถ่ายทอดความรู้ด้านต่างๆ เช่น สารคดี ประวัติศาสตร์ ต่างๆ องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ ต่อเด็กและเยาวชนเพื่อให้เกิดกิจกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ ชุมชนสามารถ แก้ไขปัญหาตามความขัดแย้งและความเดือดร้อน โดยการเรียนรู้และร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อแสวงหาคำตอบของปัญหาที่เกิดขึ้น

4) ห้องเรียนกลุ่มอาชีพชุมชน เป็นส่วนเผยแพร่ผลงานกลุ่มอาชีพ การดำเนินงาน การรวมกลุ่มการฝึก และพัฒนาอาชีพและเป็นการเปิด โอกาสทางการตลาดของกลุ่มอาชีพในชุมชน จะได้สัมผัสกับการทำงานกลุ่มอาชีพอย่างแท้จริง

5) ร้านค้าชุมชน เป็นส่วนส่งเสริมการเรียนรู้การค้าเงินเชิงธุรกิจ ร่วมกันเพื่อการพัฒนา ก้าวไป เป็นรูปแบบของสหกรณ์ชุมชน และวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงตลอดจนเน้นการเชื่อมโยงเครือข่าย การผลิต จากชุมชน และ ดำเนินการตลาดร่วมกับชุมชนซึ่งร้านค้าชุมชนจัดบริการสินค้าราคา ต้นทุนต่ำเพื่อ เป็นทางเลือกของผู้บริโภค ในชุมชนและเป็นศูนย์การจัดจำหน่าย ผลิตภัณฑ์จากชุมชนหรือสินค้า

หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีมุมมองสินค้า มุมเลือกสรร สินค้า และ ผลิตภัณฑ์ศูนย์
สาธิตของดีเด่น ชุมชน เป็นต้น

6) ลานกิจกรรมชุมชนเป็นสถานที่ช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนให้มีการ
ทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน บริการเครื่องเล่นสำหรับเด็ก มีการจัดกิจกรรม เรียนรู้อย่างสร้างสรรค์
และสาธิตสาขายุโรปคริว เช่นกิจกรรมศิลปะ การร้องเพลง การเล่นเกมต่างๆ เวทีสำหรับ
ปราชญ์ชุมชน คนเด่นคนดังมาแสดงให้ชุมชนทราบถึงความสามารถ

7) ห้องสมุดชุมชนหรือห้องสมุดประชาชน เป็นสถานที่ช่วยเสริมสร้างพัฒนาการและ
การเรียนรู้ชุมชนประเภทหนึ่งซึ่งปัจจุบันการดำเนินงานห้องสมุดประชาชนตำบลได้มีการถ่าย
โอนให้แก่องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้รับผิดชอบศูนย์การเรียนรู้ ชุมชนประเภทนี้จัดตั้ง
ขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายให้มีการจัดการเรียนรู้และจัดกิจกรรมที่มีความต้องการของประชาชน
เพื่อให้สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิตและตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของประชาชนใน
ชุมชนให้บริการหนังสือทุกประเภทตั้งแต่พัฒนาการของเด็กเล็กเยาวชนผู้สนใจเฉพาะด้านมี
บริการ สื่อวารสาร สิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่มีความทันสมัยและควรจัดให้มีสื่อซึ่งสามารถก่อให้เกิด
ลักษณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแล้วยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานเอกชนและ
ประชาชนทั่วไปที่ต้องการอ่านหรือหาความรู้เพิ่มเติม

8) ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน/ชุมชน คือ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอีกประเภทหนึ่งที่ได้มี
การถ่ายโอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินงานเป็นที่ให้ประชาชนได้ทราบ
ข่าวสารและความรู้ต่างๆ ส่งเสริมการอ่านหนังสือและป้องกันการลืมนหนังสือ รวมทั้งเพื่อสร้าง
นิสัยรักการอ่านหนังสือของประชาชน²⁹

2.3.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นภายในชุมชน
นั้นได้บังเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วโลกจึงจะเห็นได้จากจารีตประเพณีการลงแขก (Cooperative
Work) ซึ่งเป็นการปฏิบัติในหมู่บ้านเกษตรกรทั่วโลก การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา
ครอบครัว กลุ่มละแวกบ้าน-ชุมชน หมู่บ้านตลอดจนสังคมนั้น ได้มีการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ใน
ครอบครัวและสังคมให้เกิดความเจริญก้าวหน้า การมีส่วนร่วมนั้นเกิดจากแนวคิดสัญญา 3 ประการ
คือ

²⁹ ครรชิต พุทธิโยธา คู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์ 2544 หน้า 177

- 1) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
- 2) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- 3) การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชน ไปในทิศทางที่พึงปรารถนา แต่
ก็การมีส่วนร่วมอาจจะก่อให้เกิดแนวคิดอื่นๆ เช่น
 - 3.1) ความศรัทธา
 - 3.2) ความเกรงใจ
 - 3.3) อำนาจบังคับ

แนวทางการมีส่วนร่วมประกอบไปด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาขั้นตอนนี้สำคัญที่สุด
ประชาชนเป็นผู้อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตนเองดีที่สุดแต่อาจมองปัญหาไม่ได้เด่นชัด
เจ้าหน้าที่ของรัฐจึงเป็นเสมือนกระจกเงาที่คอยสะท้อนภาพให้ชุมชนมองเห็นและวิเคราะห์
ปัญหาได้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม จะช่วยให้ชุมชนเข้าใจปัญหา
พัฒนาประสิทธิภาพของตนเอง และสามารถวางแผนได้ด้วยตนเองในที่สุด

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน ชุมชนมีทรัพยากรที่สามารถ
ลงทุนและปฏิบัติงานได้ ทำให้มีแรงงานของตนเอง เป็นขั้นต่ำสุด ที่จะเข้าร่วมได้ การร่วม
ลงทุนและปฏิบัติงานจะทำให้ชุมชน รู้จักคิดต้นทุนให้กับตนเองในการดำเนินงานและจะ
ระมัดระวังกิจกรรมที่ทำขึ้น เพราะจะมีความรู้สึกร่วมเป็นเป็นเจ้าของซึ่งต่างไปจากสภาพที่การ
ลงทุนทั้งหมดมาจากภายนอก การบำรุงรักษาจะไม่เกิด เพราะรู้สึกว่าไม่ใช่ของเรา
นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด และ
เมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถดำเนินกิจกรรมชนิดนั้น ด้วยตนเองต่อไปได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน หากการติดตามและการ
ประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนก็จะไม่สามารถทราบว่าการทำไปนั้น
ได้รับผลดี หรือ ผลเสีย อย่างไร นอกจากนี้ยังช่วยให้ชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความ
เข้าใจ ในกระบวนการประเมินและเป็นการเผยแพร่กิจกรรมออกไปสู่ชุมชนอื่นๆ³⁰

³⁰ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ “กลวิธีแนวทางและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ชุมชน” ใน ทวีทอง
หงส์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ) การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนา ศูนย์นโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล
นครปฐม 2527 หน้า 183 – 184

World Health Organization ได้เสนอปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ประการ คือ

1) ปัจจัยของสิ่งจูงใจจากสภาพความเป็นจริงของชาวชนบทที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่ง ทั้งในแง่ของการร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่นๆ นั้นมีเหตุผล 2 ประการ คือ การมองเห็นว่า ตนจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ทำไปซึ่งถือเป็นเรื่องของการกระตุ้นให้เกิดมีสิ่งจูงใจ ที่ได้รับการบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือเป็นเรื่องของการก่อให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

2) ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามีส่วนร่วม เนื่องจากการเข้ามีส่วนร่วมได้มีการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ กฎระเบียบ แบบแผน และลักษณะการทำงานทำให้ประชาชนบางส่วนไม่เห็นช่องทางที่จะเข้ามีส่วนร่วมได้ ดังนั้นพื้นฐานด้านโครงสร้างของช่องทางจึงควรมีลักษณะ ดังนี้

2.1) เปิดโอกาสให้ทุกๆ คน ทุก กลุ่ม ในชุมชนได้มีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่งทั้งที่เป็นการเข้าร่วมในรูปแบบของตัวแทนหรือเข้าร่วมโดยตรงก็ได้

2.2) มีเวลากำหนดที่ชัดเจนเพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพความเป็นจริงของตน

2.3) กำหนดกิจกรรมได้แน่นอนว่าจะทำอะไร

3) ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม กิจกรรมการมีส่วนร่วมที่ผ่านมามีจะเป็นการเห็นด้วย มีโอกาสเข้าร่วมของประชาชน แต่ไม่อาจกำหนดเป้าหมายวิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรมได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับข้อกำหนดและการจัดสรรของเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งจุดนี้เองเป็นเงื่อนไขที่ไม่อาจก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริงได้

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องเริ่มต้นที่ความเป็นจริงของประชาชนไม่ใช่ความต้องการของบุคคลภายนอก ซึ่งการที่จะทราบความเป็นจริงได้ประชาชนต้องมีคุณสมบัติ 4 ประการ คือ

1) ต้องมีความสามารถที่จะเข้ามีส่วนร่วม กล่าวคือ จะต้องมีความรู้ความเข้าใจที่จะเข้าร่วมในการดำเนินการฝึกอบรมที่จะเข้าดำเนินการ หรือแม้แต่การเลียนแบบตัวอย่างของกิจกรรมอันเป็นขั้นต่ำสุดของความสามารถในการมีส่วนร่วมเพราะประชาชนจะต้องมีความสามารถในการค้นหาความต้องการ การวางแผน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรในที่สุด

2) ต้องมีความพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วม กล่าวคือ ต้องมีสภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และ สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วม

3) ต้องมีความประสงค์ที่จะเข้าร่วม กล่าวคือ ต้องมีความเต็มใจเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วมหรืออย่างน้อยที่สุดจะต้องมีความเข้าใจในเหตุผลของการเข้าร่วมอย่างแท้จริงมิใช่มีความประสงค์เข้าร่วมเพราะถูกโน้มน้าวหรือถูกผลักดัน ถูกบังคับ

4) ต้องมีความเป็นไปได้ในการที่จะเข้าร่วม กล่าวคือต้องมีโอกาสที่จะเข้าร่วมและ กำหนดกิจกรรมในระดับที่เหมาะสมด้วยตนเอง³¹

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 เอกสารและหนังสือ

(1) ประเวศ วะสี หนังสือเรื่อง “ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน” กล่าวถึง การเกิดการเรียนรู้ของชุมชนว่า ต้องเป็นการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การเรียนรู้โดยการลงมือทำจริง (Learning By Doing) ซึ่งการเรียนรู้เช่นนี้จะก่อให้เกิดคุณภาพเพียงพอสำหรับการเอาชนะความยากในการพัฒนาสังคมได้ จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของประชาชน และชุมชนได้นั้น จะต้องมีลักษณะเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการกระทำกิจกรรมต่างๆ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการกล่าวคือ ความเข้มแข็ง ของชุมชนและเศรษฐกิจชุมชนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่ออนาคตของประเทศ ควรที่ทุกฝ่ายในสังคมจะศึกษาทำความเข้าใจ และรณรงค์เคลื่อนไหวให้เกิดเป็นทิศทางและกระแสสังคมสำหรับขับเคลื่อน นโยบายและการกระทำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน ทรัพยากรทั้งของรัฐ และเอกชนมีมากเกินพอที่จะสนับสนุนให้ชุมชนและเศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง แต่ถูกใช้ไปอย่าง กระจัดกระจายไม่เป็นธรรมและไม่มีจุดรวม การใช้ทรัพยากรอย่างเป็นระบบจะสนับสนุน ความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน³²

³¹ World Health Organization. 1981 *Community Involvement in Health for Primary Health Care* Geneva WHO

³² ประเวศ วะสี *ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน* สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน กรุงเทพฯ 2540

(2) สายันต์ ไพเราะฉายจิตร หนังสือเรื่อง “การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์” กล่าวถึง แนวทางการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ให้ความสำคัญกับการจัดการโดยชาวบ้านและประชาชนท้องถิ่น (People-oriented approach) โดยมีภาคประชาชน นักวิชาการ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆ ในท้องถิ่นร่วมกันจัดการ ซึ่งเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการจากเดิมที่มีภาครัฐเป็นศูนย์กลาง ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการสมัยใหม่ฝ่ายเดียว มาเน้นการจัดการแบบมีส่วนร่วมของผู้คนในท้องถิ่นมากขึ้น แนวคิดโบราณคดีชุมชนมุ่งเน้นการใช้ หลักการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม (Participative Approach) การเรียนรู้ร่วมกันผ่านปฏิบัติการจริง (Participative learning through practices/ learning by doing) และการใช้กระบวนการสร้างความพึงพอใจความประทับใจในภูมิหลังให้กับชาวบ้านและประชาชน (Appreciative building with their own-background) ภายใต้แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่พระราชทานเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตและเป็นปรัชญาในการพัฒนาประเทศไทยและของโลกในปัจจุบันที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างความรู้และเพิ่มความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาคน ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาภูมิสังคม หรือ วัฒนธรรมชุมชน มากกว่าการพัฒนาแบบแยกส่วนที่มุ่งเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ด้านความมั่นคง ด้านการเมือง หรือด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว³³

(3) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย หนังสือเรื่อง “คู่มือบริหารศูนย์การเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศ” ได้สรุปเนื้อหาว่า การจัดการศูนย์การเรียนรู้ที่มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อุทยานการเรียนรู้เมืองนครศรีธรรมราช อุทยานการเรียนรู้เทศบาลพิบูลย์โลก และศูนย์เรียนรู้ชุมชนเทศบาลตำบลอากาศอำนวยซึ่งต่างมีเอกลักษณ์และเป็นต้นแบบของศูนย์การเรียนรู้ที่มีชีวิตจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการจัดศึกษานอกระบบความแตกต่างกันของรูปแบบการบริหารงาน ความเป็นเมืองและวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นของแต่ละองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะสะท้อนและเป็นแบบอย่าง ความโดดเด่นของกิจกรรม การดำเนินงานการมีส่วนร่วม ปัจจัยเงื่อนไขสู่ความสำเร็จทั้งในด้านกระบวนการทำงานและปัจจัยสิ่งแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น ที่จะสะท้อนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชนอื่นในการ ประยุกต์ใช้ และ

³³ สายันต์ ไพเราะฉายจิตร การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพฯ 2555

พัฒนาในบริบทของตนเองเพื่อให้มีการจัดตั้งหรือคงอยู่ของศูนย์การเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นอย่างเหมาะสมต่อไป³⁴

(4) **ครรชิต พุทฺธโสภ** หนังสือเรื่อง “คู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งการเรียนรู้ชุมชนฉบับกิจกรรมและประสบการณ์ต่างๆ ในชุมชนที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเองได้ตามอัธยาศัย โดยการสร้างและการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้เป็นการจัดให้มีการศึกษาที่เกื้อหนุนให้ บุคคลในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยการกระจายโอกาสทางการศึกษาให้ทั่วถึง ภายใต้อะไรที่มีอยู่ในสังคมรอบๆ ตัว ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น จากประสบการณ์ของวิทยากร หรือ ปราชญ์ชาวบ้าน จากแปลงสาธิต จากศูนย์เรียนรู้ ฯลฯ โดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ในลักษณะของการศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการที่ไม่มุ่งเน้นการเรียนรู้เฉพาะในห้องเรียน การสร้างแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายในชุมชนจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ที่ก่อประโยชน์ต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้ ที่เรียนได้พัฒนาศักยภาพจากประสบการณ์ตรง ซึ่งจะสัมผัสและจับต้องได้ทั้งนี้ความสำคัญของ แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ไม่ได้มีเฉพาะประโยชน์จาก แหล่งเรียนรู้ และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและก่อให้เกิดจารึกข้อมูลชุมชนที่เป็นระบบด้วย³⁵

2.3.2 งานวิจัย

(1) **อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ และคณะ** รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่อง “โครงการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารวบรวมและสังเคราะห์องค์ความรู้ของการพัฒนาพื้นที่สูงที่มีอยู่ในโครงการหลวงเพื่อสร้างสร้างร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ และการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมบนพื้นที่สูง ผลการวิจัยพบว่า คนบนพื้นที่สูงประกอบอาชีพด้านเกษตรกร ได้แก่ การปลูกพืชผัก ผักอินทรีย์ ไม้ผล สมุนไพร ฯลฯ ด้านชุมชน ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ในเขตพื้นที่โครงการหลวง การพัฒนาชุมชน การจัดกิจกรรมกลุ่ม การศึกษาและด้านสาธารณสุข ด้านวัฒนธรรม ซึ่งด้านวัฒนธรรมได้แก่ วัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน และวิถีชนเผ่า นอกจากนี้ ได้เครือข่ายความร่วมมือหน่วยงานร่วมปฏิบัติการ 4 หน่วยงานหลักคือ มูลนิธิโครงการหลวง สถาบันวิจัยพื้นที่สูงศูนย์การศึกษา

³⁴ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คู่มือบริหารศูนย์การเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศ กรุงเทพฯ 2553

³⁵ ครรชิต พุทฺธโสภ คู่มือการพัฒนาชุมชนแหล่งการเรียนรู้ชุมชนฉบับ สมบูรณ์ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ กรุงเทพฯ 2554

นอกโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผลการพัฒนารูปแบบ การจัดการความรู้และการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมบนพื้นที่สูง ควรมีปัจจัยดังต่อไปนี้ 1. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการจัดการความรู้และการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นที่สูงไม่ควรมีข้อจำกัด 2. องค์ความรู้ของการพัฒนาพื้นที่สูงที่มีอยู่ในโครงการหลวง 3. เครือข่ายความร่วมมือ 4. องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการความรู้และการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นที่สูง³⁶

(2) มธุรส ปราบไพศรี วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีชุมชนไทยทรงดำ บ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” ผลการศึกษาพบว่า ศักยภาพของชุมชนคือ การรวมกลุ่มทำงานของสมาชิก โดยมีผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีศักยภาพความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์สะท้อนความเป็นชุมชนเดียวกัน ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมชุมชนสามารถเกิดการถ่ายทอดและสืบทอดโดยเฉพาะระบบอุดมการณ์ของชุมชน การดำเนินรูปแบบทางเศรษฐกิจแบบวิถีพิเศษ การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อตัดสินใจร่วมกันอย่างสมัครใจและยุติธรรม ชุมชนยังมีศักยภาพด้านลักษณะภูมิประเทศ การคมนาคม วัฒนธรรม สิ่งปลูกสร้างและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนสามารถพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนได้ ส่วนปัจจัยที่มีผลทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพประกอบด้วย 3 ปัจจัย ได้แก่

- 1) วัฒนธรรมชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง
- 2) การพึ่งตนเองของชุมชน โดยรออาศัยปัจจัยภายในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้ โดยเห็นเข้าสู่ระบบการเรียนการสอน การท่องเที่ยวคือ อาชีพเสริม จึงไม่เกิดการพึ่งพาการท่องเที่ยว
- 3) การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การรับผลประโยชน์ ร่วมกันของสมาชิกเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว³⁷

³⁶ อนุรักษ ปัญญาวัฒน์ และคณะ รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้และกระบวนการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน สำนักบริการวิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2549

³⁷ มธุรส ปราบไพศรี ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีชุมชนไทยทรงดำ บ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี 2543

(3) ฉัตรสุดา อุ้เถื่อง วิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยวโบราณสถาน เวียงกุมกาม” เพื่อประโยชน์สำหรับการใช้เป็นแนวทางในการวางแผนด้านนโยบายของภาครัฐที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อที่จะให้เป็นแหล่งก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชนและประเทศ ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง เดินทางมาท่องเที่ยวเกี่ยวกับครอบครัวโดยมาเป็นครั้งแรก ได้รับข้อมูลจากคำบอกเล่าของเพื่อนและญาติ โดยมีสาเหตุที่มาเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกามเนื่องจากต้องการทราบประวัติของเวียงกุมกาม ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว คือ ปัจจัยด้านราคา นักท่องเที่ยวเห็นว่าราคาค่าบริการมีผลน้อยต่อการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกาม ส่วนปัจจัยด้านคมนาคมนักท่องเที่ยวเห็นว่าความใกล้เมืองมีผลมากต่อการท่องเที่ยว การบริการรถรับส่งจากโบราณสถานไปกลับยังสนามบินหรือแหล่งท่องเที่ยวอื่น ไม่มีผลต่อการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกามแต่อย่างใด นอกจากนี้ปัจจัยด้านอาหารนักท่องเที่ยวมีความเห็นว่า ความสะอาดของร้านอาหาร รสชาติของอาหารมีผลมากต่อการท่องเที่ยว ส่วนปัจจัยด้านการบริการธุรกิจการท่องเที่ยวเช่น ถ่ายรูป อัฒ และล้างรูป ไม่มีผลต่อการท่องเที่ยวแต่อย่างใด ปัจจัยด้านสิ่งดึงดูดใจ นักท่องเที่ยวเห็นว่า สถานที่ สภาพแวดล้อม การโฆษณา มัคคุเทศก์ และสิ่งอำนวยความสะดวกมีผลมากต่อการท่องเที่ยว ปัจจัยด้านความสามารถในการพัฒนาให้เป็นแหล่งรายได้ นักท่องเที่ยวเห็นว่า นโยบายชุมชน จังหวัด หน่วยงานรัฐ หน่วยงานของเอกชน มีผลมากต่อการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกาม สำหรับปัจจัย ด้านของที่ระลึก นักท่องเที่ยวเห็นว่ารูปแบบและราคาของผลิตภัณฑ์มีผลมากต่อการท่องเที่ยว ส่วนปัจจัยด้านความปลอดภัย นักท่องเที่ยวเห็นว่า ความปลอดภัยของสถานที่พักผ่อนและความปลอดภัยจากการบริโภคอาหารมีผลต่อการท่องเที่ยว ปัจจัยด้านสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ เช่น ศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยว มีความสะดวก รวดเร็ว ความง่ายในการเข้าถึง การให้บริการของเจ้าหน้าที่ มีผลน้อยต่อการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกาม³⁸

(4) ชีรวดี จำเดิม การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน เวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า ภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเวียงกุมกามอย่างรวดเร็วและมีลักษณะการพัฒนาที่มาจากส่วนบน (รัฐบาล) ลงสู่ส่วนส่วนล่าง (ชุมชน) เป็นส่วนใหญ่ ทำให้ชุมชนขาดความพร้อมในการรองรับการท่องเที่ยว และขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว ผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงเป็นด้านลบมากกว่าด้านบวก ชุมชนมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้นเกิดความขัดแย้งด้าน

³⁸ ฉัตรสุดา อุ้เถื่อง การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงกุมกาม 2546

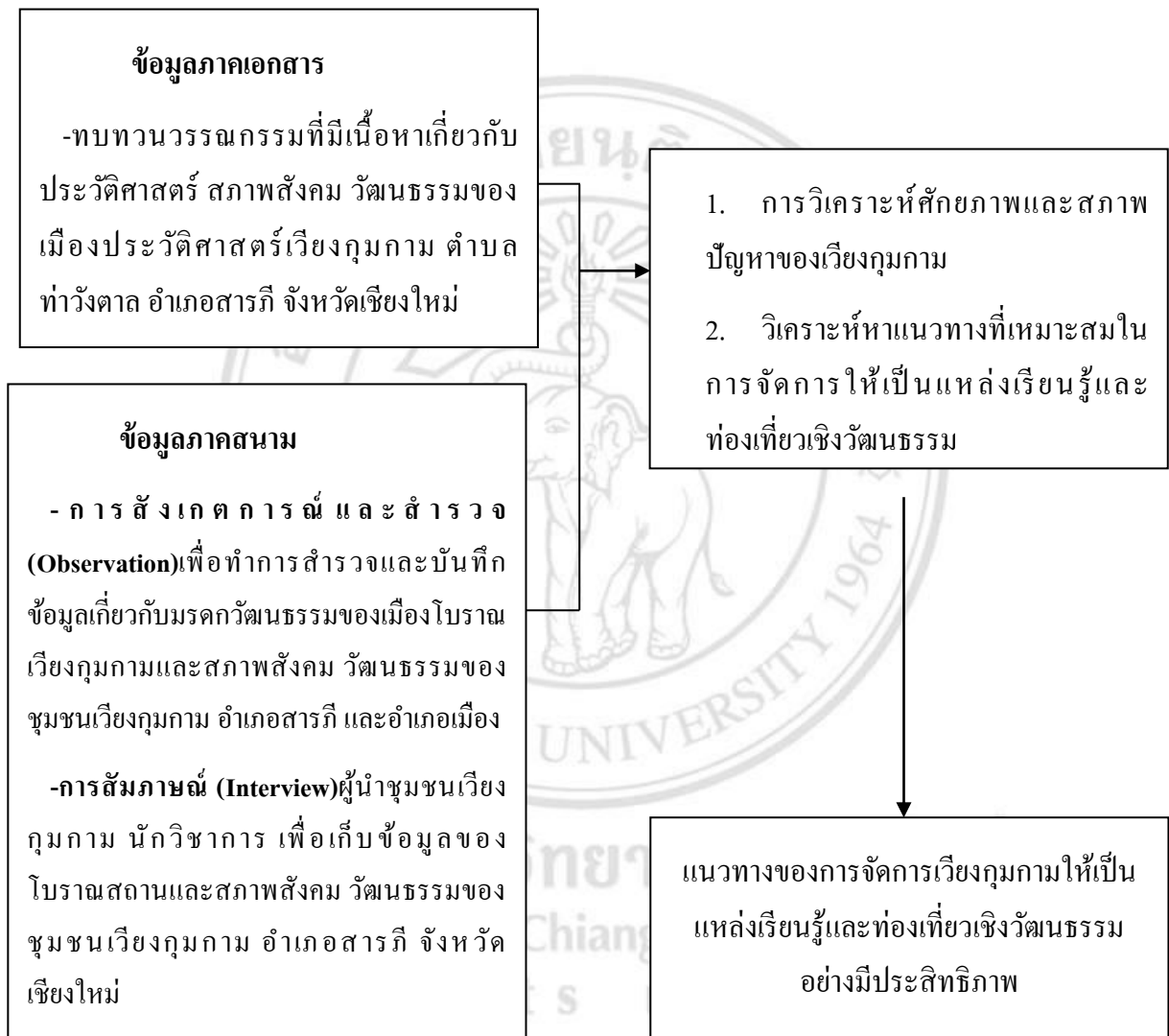
ผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว ปัญหาการกระจายรายได้ไม่ทั่วถึง ปัญหาเกิดจากฤดูกาลท่องเที่ยว ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเสื่อมถอยลง ชุมชนกลัวการถูกเวนคืนที่ดิน ชุมชนเกิดความหวาดระแวงในความปลอดภัย เพราะชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทำให้เป็นชุมชนเปิดมีบุคคลภายนอกเข้ามาในชุมชนเป็นจำนวนมาก เกิดศูนย์วัฒนธรรมและแหล่งเรียนรู้ทางสังคม เนื่องจากความขัดแย้งด้านผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวจึงทำให้ชุมชนลดความศรัทธาและเข้าวัดน้อยลงเพราะเห็นว่าเป็นแหล่งผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว และจากการพัฒนาเวียงกุมกามให้เป็นเมืองประวัติศาสตร์ และ ด้านสิ่งแวดล้อมการท่องเที่ยวยังเป็นเครื่องมือช่วยในการสร้างความตระหนักในการดูแลอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามและยังช่วยพัฒนาปรับปรุงสาธารณูปโภคให้แก่ชุมชน แต่การท่องเที่ยวก็ทำให้สิ่งแวดล้อมเกิดปัญหาหมอกพิษ ทางเสียง ฝุ่น และขยะ การพัฒนาการท่องเที่ยวขาดการวางแผนและการสนับสนุนอย่างไม่ต่อเนื่องของภาครัฐได้สร้างภาระด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่ชุมชน³⁹

(5) **วรพักตร์ เลอสิทธิศักดิ์** การค้นคว้าอิสระ “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายในเมืองโบราณเวียงกุมกามก่อให้เกิดผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวตามธรรมชาติในหลายๆ ด้าน ประชากรได้รับผลกระทบจากกิจกรรมการท่องเที่ยวมากที่สุดคือเรื่องขยะสาเหตุที่ชาวบ้านข้างค้ำได้รับผลกระทบในเรื่องขยะมากที่สุด เป็นเพราะประชาชนในชุมชนมีอาชีพจากการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ทั้งในหมู่บ้านและในกลุ่มเยาวชนแต่ในทางตรงกันข้ามกิจกรรมการท่องเที่ยวก็ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบด้านขยะมากที่สุด เป็นเพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวทำให้ปริมาณขยะเพิ่มมากขึ้น และในชุมชนก็มีที่รองรับขยะไม่เพียงพอสำหรับรองรับขยะที่เพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยว โดยปัญหาที่สำคัญที่สุดในชุมชนเป็นการเผาขยะทำให้เป็นมลพิษทางอากาศ ขยะที่เกิดจากการท่องเที่ยวในชุมชน ก็ยังไม่มีหน่วยงานที่เข้ามาดูแลโดยตรงและเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีหลายหน่วยงานเข้ามาดูแลทำให้เกิดความยุ่งยากในการแบ่งงานรับผิดชอบและชาวบ้านก็เป็นกลุ่มที่ได้เข้าไปมีส่วนกับเพียงบางหน่วยงานเท่านั้น บางหน่วยงานก็ไม่ได้ให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมทำให้เกิดปัญหาความชัดเจนของ

³⁹ ชีรวดี จำเดิม ผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชนเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ 2549

แผนงานและหน่วยงานที่เข้ามารับผิดชอบในเมืองโบราณเวียงกุมกาม ยังคงเป็นปัญหาใหญ่ที่ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมได้น้อย⁴⁰

2.4. กรอบแนวคิดการศึกษา

แผนภูมิที่ 2.1 กรอบแนวคิดการศึกษา

⁴⁰ วรพักตร์ เลอสิทธิศักดิ์ “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่” การค้นคว้าอิสระ 2547